
ANTIDISKRIMINACIJSKI PROGRAM
ZAJEDNO ZA INKLUZIVNO I NEDISKRIMINATORNO
OBRAZOVANJE DJECE U KANTONU SARAJEVO

KALI SARA – ROMSKI INFORMATIVNI CENTAR
CENTAR ZA OBRAZOVNE INICIJATIVE STEP BY STEP

SADRŽAJ

I – UVOD	5
II – ZAKONODAVNI OKVIR	9
POLOŽAJ MEĐUNARODNIH STANDARDA ZA LJUDSKA PRAVA U PRAVNOM SISTEMU BiH	9
IDENTIFIKACIJA KLJUČNIH ZAKONSKIH I PODZAKONSKIH AKATA IZ KOJIH PROIZILAZE PRAVILA	11
ZAKON O ZABRANI DISKRIMINACIJE BOSNE I HERCEGOVINE	11
OKVIRNI ZAKON O OSNOVNOM I SREDNJEM OBRAZOVANJU BOSNE I HERCEGOVINE	12
KRIVIČNI ZAKON FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE I ZAKON O KRIVIČNOM POSTUPKU FEDERACIJE BiH	12
ZAKON O OSNOVNOM ODGOJU I OBRAZOVANJU KANTONA SARAJEVO	13
OSNOVNA OPĆA AKTA OSNOVNIH ŠKOLA U KANTONU SARAJEVO	15
III– RJEČNIK POJMOVA	17
IV – POJAM I PRIMJERI DISKRIMINACIJE	20
DISKRIMINACIJA U PROCESU ODGOJA I OBRAZOVANJA	20
NEPOSREDNA I POSREDNA DISKRIMINACIJA	22
SISTEMSKA DISKRIMINACIJA	24
KADA JE RAZLIKOVANJE DOZVOLJENO	24
OBLICI DISKRIMINACIJE U PROCESU ODGOJA I OBRAZOVANJA	25
ZABRANA VIKTIMIZACIJE	26
V – POSEBNI SLUČAJEVI DISKRIMINACIJE	28
DISKRIMINACIJA U OSTVARIVANJU POSTIGNUĆA I STANDARDA	28
DISKRIMINACIJA U OSTVARIVANJU PRAVA NA OBRAZOVANJE U OSNOVNOJ ŠKOLI	30
DISKRIMINACIJA U OBLASTI UPOTREBE JEZIKA	31
DISKRIMINACIJA U OBLASTI OBEZBJEĐIVANJA SIGURNOSTI UČESNIKA U PROCESU ODGOJA I OBRAZOVANJA	32
DISKRIMINACIJA U OBLASTI POŠTOVANJA PRAVILA PONAŠANJA	32
DISKRIMINACIJA U OBLASTI PLANIRANJA ODGOJNO-OBRAZOVNOG RADA	32
DISKRIMINACIJA U SPROVOĐENJU PROCESU ODGOJA I OBRAZOVANJA	33
DISKRIMINACIJA U OBLASTI UPRAVLJANJA OSNOVNOM ŠKOLOM	34
DISKRIMINACIJA U OBLASTI POŠTOVANJA PRAVA UČENIKA	34
DISKRIMINACIJA U OBLASTI OBRADJE POSEBNIH PODATAKA O UČENICIMA	35
DISKRIMINACIJA U OBLASTI RADA I ZAPOSŁJAVANJA U OSNOVNOJ ŠKOLI	35
VI– ZAKLJUČCI I PREPORUKE	36

SAŽETAK

Antidiskriminacijski program **Zajedno za inkluzivno i nediskriminatorno obrazovanje djece u Kantonu Sarajevo** utemeljen je na principima nediskriminacije i najboljeg interesa djeteta, kao i na pravu na obrazovanje, pravima etničkih manjina i pravima djece sa posebnim potrebama iz *Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima djeteta*. Princip ravnopravnosti ključni je princip i Aneksa IV Dejtonskog mirovnog sporazuma, a Bosna i Hercegovina je pristupila svim važnim međunarodnim i evropskim instrumentima kojima je propisana obaveza uspostavljanja mehanizama za zaštitu od diskriminacije.

Pravo na obrazovanje u BiH je formalno usklađeno sa međunarodnim standardima. Zakoni doneseni na nivou BiH su konkretizovani kroz pozitivne pravne propise na nižim nivoima, i kao takvi pružaju formalnu zaštitu prava na obrazovanje. Istovremeno, *Zakon o zabrani diskriminacije BiH* stvorio je preduslove, ali i obavezu svih onih koji utiču na ostvarivanje prava i sloboda, da prilikom postupanja vode računa o posebnim interesima pojedinaca i grupa. Povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina po bilo kojem osnovu predstavlja i predmet regulacije krivičnih zakona u BiH.

Uprkos navedenom, **diskriminacija u bosanskohercegovačkom društvu predstavlja značajan problem**. Ovo je posebno zabrinjavajuće u pogledu povreda temeljnih prava djeteta, posebno pripadnika ranjivih kategorija u procesu odgoja i obrazovanja. Navedeno u pravilu vodi ugrožavanju, ili narušavanju fizičkog i osobnog integriteta i onemogućavanju optimalnog razvoja djeteta. U segmentu zaštite prava nacionalnih manjina, posebno je Romima, kao najbrojnijoj manjini u BiH, onemogućeno ostvarivanje prava u oblasti obrazovanja na jednakoj osnovi.

Disproporcija između postojanja zadovoljavajućeg zakonskog okvira i situacije u praksi ukazala je na potrebu za uspostavljanjem dodatnih mehanizama kako bi se osiguralo procesuiranje i sankcioniranje slučajeva diskriminacije, kao i njena adekvatna prevencija u procesu odgoja i obrazovanja. Takvi mehanizmi sadržani su u Antidiskriminacijskom programu koji uspostavlja **adekvatan sistem za prepoznavanje oblika diskriminacije ugroženih učesnika u procesu odgoja i obrazovanja** čime se stvaraju pretpostavke za poduzimanje odgovarajućih mjera zaštite. U praktičnom smislu, to je podrazumijevalo izradu pravno-obavezujućeg akta, nazvanog **Pravila za prepoznavanje i zaštitu od diskriminacije**, kojim se propisuje zaštita svih učesnika u procesu odgoja i obrazovanja Kantonu Sarajevo.

Iako su izrada i usvajanje Pravila inicirani u Kantonu Sarajevo, u njima su sadržane definicije i principi iz Zakona o zabrani diskriminacije BiH i Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju BiH, i kao takva mogu biti prilagođena i usvojena u drugim kantonima, Republici Srpskoj i Brčko Distriktu BiH.

U Pravilima za prepoznavanje i zaštitu od diskriminacije je obrađen zakonodavni okvir koji reguliše ovu oblast, definisan je pojam diskriminacije u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije, kao i oblici diskriminacije u procesu odgoja i obrazovanja kao što su:

1. udruživanje radi vršenja diskriminacije,
2. uznemiravajuće i ponižavajuće postupanje,
3. segregacija kao posebno težak oblik diskriminacije, te
4. govor mržnje i viktimizacija.

Također, u cilju bližeg prepoznavanja oblika diskriminacije, definisani su posebni oblici diskriminacije, kao što su: diskriminacija u ostvarivanju postignuća i standarda, u ostvarivanju prava na obrazovanje, u oblasti upotrebe jezika, u oblasti obezbjeđivanja sigurnosti učesnika u procesu odgoja i obrazovanja, diskriminacija u oblasti upravljanja osnovnom školom, rada i zapošljavanja, itd.

Za svaki od navedenih oblika diskriminacije su dati kriteriji koji ukazuju na nejednak tretman i nejednako postupanje u procesu odgoja i obrazovanja, kao i primjeri njihove manifestacije u praksi.

Iz svega navedenog slijedi da je **potrebno poduzeti niz konkretnih, sistematičnih i sveobuhvatnih mjera u procesu odgoja i obrazovanja** kako bi se osigurao ravnopravan pristup kvalitetnom obrazovanju svakom djetetu, a posebno manjskim skupinama, što se u BiH naročito odnosi na romsku djecu kao pripadnike najbrojnije nacionalne manjine, djecu sa posebnim potrebama i ostalu djecu, pripadnike marginaliziranih i ranjivih grupa. Konkretno, potrebno je da se:

- Pravila usvoje u redovnoj proceduri što prije kako bi se iniciralo uspostavljanje obavezujućeg pravnog okvira za osnovne škole na nivou Kantona Sarajevo,
- Zagovara usvajanje sličnih, prilagođenih pravila u drugim kantonima FBiH, Republike Srpske i Brčko Distrika,
- Uspostavi mehanizam koordinacije i kooperacije domaćih i međunarodnih organizacija u BiH radi sveobuhvatnog pristupa ovoj problematici,
- U udžbenike i redovni nastavni plan i program ugradi poučavanje djece o diskriminaciji,
- Poduzmu konkretne mjere u osnovnim školama radi prepoznavanja i zaštite od diskriminacije.

I – UVOD

Antidiskriminacijski program nastao je kao rezultat projekta *Zajedno za inkluzivno i nediskriminatorno obrazovanje romske djece u Kantonu Sarajevo*, kojeg realizuje nevladina organizacija Kali Sara – Romski informativni centar u partnerstvu sa Centrom za obrazovne inicijative Step by Step i pridruženim partnerima, Federalnim ministarstvom obrazovanja i nauke i Ministarstvom za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo (u daljem tekstu: MONKS), uz finansijsku podršku Evropske unije i Fonda otvoreno društvo BiH. U okviru projekta, MONKS je formirao Radnu grupu koja je u suradnji sa ekspertima izradila Antidiskriminacijski program.

Antidiskriminacijski program (u daljem tekstu: AD program) namijenjen je svim učesnicima u procesu odgoja i obrazovanja i svim drugim licima koja su na bilo koji način, neposredno ili posredno, uključena u proces odgoja i obrazovanja u osnovnim školama u Kantonu Sarajevo.

Cilj AD programa je da doprinese borbi protiv diskriminacije u procesu odgoja i obrazovanja u osnovnim školama, ali i bosanskohercegovačkom obrazovnom sistemu uopće. Centralno mjesto u AD programu ima pravno-obavezujući akt: *Pravila za prepoznavanje i zaštitu od diskriminacije u osnovnim školama* (u daljem tekstu: Pravila), koji je prošao kroz javnu raspravu i dobio pozitivnu ocjenu učenika, roditelja, nastavnika i drugih uposlenika i predstavnika školskih organa i tijela na nivou Kantona Sarajevo.

Radi postojeće, ustavne podjele nadležnosti, kojom sektor obrazovanja spada u podijeljenu nadležnost Federacije Bosne i Hercegovine i kantona, ova Pravila se usvajaju i primjenjuju na nivou kantona. Posebno uzimajući u obzir da u Pravilima sadržane zakonske definicije i principi iz Zakona o zabrani diskriminacije BiH i Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju BiH, kao i načela sadržana u međunarodnim standardima ljudskih prava koji su dio pravnog sistema BiH. U ovom trenutku, iako se odnose samo na Kanton Sarajevo, ostavljajumogućnost da se usvoje u drugim kantonima, ali i u Republici Srpskoj i Brčko Distriktu BiH.

Pravila se sastoje od 6 poglavlja:

Zakonodavni okvir

Uzimajući u obzir da je diskriminacija predmet regulacije brojnih propisa u BiH, i predstavlja ustavnu kategoriju na svim nivoima vlasti, a pri tome je formalno usklađeno sa međunarodnim i evropskim standardima i pravom Evropske unije, i dalje se u praksi pojavljuju problemi u primjeni. U ovom dijelu obrađen je položaj međunarodnih standarda

za ljudska prava u pravnom sistemu BiH, identificirani su ključni zakonski i podzakonski akti iz kojih proizilaze Pravila, sa posebnim fokusom na Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine i Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju Bosne i Hercegovine. Također su obrađeni podzakonski akti kao što su pravila škole koja donosi školski odbor osnovne škole uz saglasnost MONKS-a. Imajući u vidu da su pravila osnovnih škola sveobuhvatan opći akt, neophodno je da se pravila osnovne škole revidiraju i usklade u svim segmentima sa Pravilima, pri čemu je pozitivna novina što pravila većine osnovnih škola u Kantonu Sarajevo integriraju i odredbe o diskriminaciji, te ih predviđaju kao osnov zbog kojeg nastavnik može biti sankcionisan.

Rječnik pojmova

U pogledu AD programa i pravila, uspostavljen je rječnik pojmova radi lakšeg razumijevanja i upotrebe istih od strane svih učesnika u procesu odgoja i obrazovanja, a baziran na zakonodavnom okviru. Rječnik pojmova predviđa da se kao žrtve diskriminacije mogu se pojaviti: učenik, roditelj, nastavnik, drugi uposlenik, školski organ i tijelo, dok se kao adresati obaveze pojavljuju: nastavnik, drugi uposlenik i školski organ i tijelo, osnovna škola, inspekcija nadležna za područje obrazovanja, MONKS i Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine u okviru svojih obaveza uspostavljenih Zakonom o ombudsmanu za ljudska prava BiH i Zakonom o zabrani diskriminacije BiH.

Pojam i primjeri diskriminacije

U ovom dijelu definira se pojam diskriminacije u procesu odgoja i obrazovanja vodeći se definicijom iz Zakona o zabrani diskriminacije BiH, a posebno se definira, uz primjere iz prakse:

- Isključivanje u procesu odgoja i obrazovanja,
- Ograničavanje u procesu odgoja i obrazovanja,
- Davanje prednosti u procesu odgoja i obrazovanja.

Također je definirano šta predstavlja neposrednu, posrednu ili sistemsku diskriminaciju, kada je razlikovanje dozvoljeno i šta je pozitivna diskriminacija, preferencijalni tretman ili afirmativna akcija, uz primjere iz prakse. Opisani su i oblici diskriminacije u procesu odgoja i obrazovanja, shodno Pravilima: udruživanje radi vršenja diskriminacije, uznemiravajuće i ponižavajuće postupanje, segregacija kao posebno težak oblik diskriminacije, te govor mržnje, a posebna pažnja stavljena je na zabranu viktimizacije.

Posebni slučajevi diskriminacije

U ovom dijelu, a u cilju bližeg prepoznavanja oblika diskriminacije, definisano je dvanaest posebnih oblika diskriminacije, i to:

- u ostvarivanju postignuća i standarda,
- u ostvarivanju prava na obrazovanje u osnovnoj školi,
- u oblasti upotrebe jezika,
- u obezbjeđivanju sigurnosti učesnika u procesu odgoja i obrazovanja,
- u oblasti poštovanja pravila ponašanja,

- u oblasti planiranja odgojno-obrazovnog rada,
- u sprovođenju procesu odgoja i obrazovanja,
- u oblasti upravljanja osnovnom školom,
- u oblasti poštovanja prava učenika,
- u oblasti obrade posebnih podataka o učenicima i drugim učesnicima u procesu odgoja i obrazovanja, i
- u oblasti rada i zapošljavanja u osnovnoj školi.

Za svaki od navedenih oblika diskriminacije su postavljeni kriteriji koji ukazuju na nejednak tretman i nejednako postupanje u procesu odgoja i obrazovanja. Posebno je značajno što pored toga što je svaki od oblika diskriminacije već zabranjen pozitivnim pravnim propisima, u ovom dijelu AD programa svaki od posebnih oblika diskriminacije predstavljen je vrlo opisno i na način kako se najčešće manifestira u praksi, pri čemu treba imati na umu da su obrađeni samo oni, u praksi najdrastičniji oblici diskriminacije.

Zaključci i preporuke

Kako bi se osigurao ravnopravan pristup kvalitetnom obrazovanju svakom djetetu, a posebno manjskim skupinama, što se u BiH naročito odnosi na romsku djecu kao pripadnike najbrojnije nacionalne manjine, djecu sa posebnim potrebama i ostalu djecu, pripadnike marginaliziranih i ranjivih grupa, potrebno je poduzeti niz konkretnih, sistematičnih i sveobuhvatnih mjera u čijoj realizaciji trebaju učestvovati svi učesnici u procesu odgoja i obrazovanja – učenici, roditelji, nastavnici i drugi uposlenici i školski organi i tijela, kao i sva treća lica koja na bilo koji način učestvuju u kreiranju pretpostavki i nadzoru procesa odgoja i obrazovanja.

Osnovne preporuke AD Programa koje su usmjerene ka rješavanju navedenih problema su, kao što slijedi:

1. Preporuka je da se Pravila usvoje u redovnoj procedure što prije, kako bi se iniciralo uspostavljanje obavezujućeg pravnog okvira za osnovne škole na nivou Kantona Sarajevo, a samim tim i za usklađivanje njihovih općih akata sa odredbama ovih Pravila. Usvajanje Pravila bez odlaganja će stvoriti pretpostavke za uključivanje ostalih osnovnih škola u realizaciju mjera predviđenih ovim projektom i osigurati kompletniju sliku o situaciji u oblasti odgoja i obrazovanja na kantonalnom nivou.
2. Kako su Pravila usklađena sa Zakonom o zabrani diskriminacije BiH I Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju BiH, ne postoje nikakve prepreke za njihovo prilagođavanje i usvajanje u ostalim kantonima u Federaciji Bosne i Hercegovine, Republici Srpskoj i Brčko Distriku. S tim u vezi, preporuka je da se preduzmi napori i zagovara za usvajanje sličnih pravila i na drugim nivoima.

3. Kako istovremeno domaće i međunarodne nevladine organizacije u BiH sredstvima donatora provode brojne druge projekte koji se bave istom ili sličnom problematikom - u osnovnim školama, na nivou pojedinih škola, općina, kantona ili entiteta, potrebno je uspostaviti određeni mehanizam koordinacije i kooperacije između njih radi sveobuhvatnog pristupa ovoj problematici, posebno imajući u vidu zajednički cilj svih tih projekata.
4. Neophodno je poučavanje djece o diskriminaciji ugraditi u udžbenike i redovni nastavni plan i program. Oblast diskriminacije treba biti integrisana u razredna nastavna područja (kroz kurikularne teme i sadržaje) i udžbenike i ostale materijale. Pravila trebaju poslužiti kao kriteriji za odabir i recenziju udžbenika i lektire.

Konkretne mjere koje bi trebalo poduzeti radi prepoznavanja i zaštite od diskriminacije u osnovnim školama obuhvataju:

- Podizanje svijesti ciljnih grupa i obuka o diskriminaciji, pojavnim oblicima diskriminacije i prevenciji i zaštiti od diskriminacije,
- Izrada akcionih planova u školama,
- Uspostavljanje mehanizam za praćenje i evaluaciju Pravila, i
- Povezati realizaciju Pravila sa primjenom etičkog kodeksa i drugih postojećih dokumenata/projekata.

Da bi se osigurala sveobuhvatnost mjera neophodno je u realizaciju ovih mjera uključiti lokalnu zajednicu i predstavnike organizacija civilnog društva. Sve preporučene mjere polaze od uvažavanja različitosti u našem društvu, a zasnovane su na principima inkluzije, što se odnosi na inkluzivnu kulturu, politiku i praksu.

II – ZAKONODAVNI OKVIR

Zaštita od diskriminacije je predmet regulacije brojnih propisa u BiH, a prije svega predstavlja ustavnu kategoriju na svim nivoima vlasti. Zakonodavstvo BiH u ovoj oblastiformalno je usklađeno sa međunarodnim i evropskim standardima i pravom Evropske unije. U praksi su se, međutim, pojavili problemi u primjeni, a najčešći su sljedeći razlozi za takvu situaciju:

- uopćenost i složenost odgovarajućih pravnih propisa;
- neupućenost/neznanje građana o postojanju odgovarajućih propisa;
- propuštanje da se prizna postojanje diskriminacije;
- nepostojanje svijesti da je određeno ponašanje diskriminatorno;
- odbijanje da se diskriminacija prijavi (iz straha, stida i drugih razloga) i
- nepoznavanje mehanizama za prijavljivanje i procesuiranje diskriminacije.

AD Program, a posebno Pravila, polaze od osnovnih principa i regulacija sadržanih u odgovarajućim međunarodnim ugovorima i bh. propisima, uzimajući u obzir navedene probleme koji su se pojavili u njihovoj praktičnoj primjeni. Pravila prilagođavaju odredbe Zakona o zabrani diskriminacije BiH stavljajući ih u kontekst osnovnog odgoja i obrazovanja kroz situacije predviđene odgovarajućim zakonskim okvirom za tu oblast. Pravila ne uvode nikakve nove mjere zaštite prava učesnika u procesu odgoja i obrazovanja, nego isključivo na jednome mjestu kompiliraju ranije, drugim propisima predviđene postupke, mjere, prava i obaveze.

Položaj međunarodnih standarda za ljudska prava u pravnom sistemu BiH

Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima iz 1948. godine obrazovanje je proglašeno ljudskim pravom.¹ Ovom Deklaracijom uspostavljeni su temelji za dalji razvoj i regulaciju prava na obrazovanje u međunarodnim i evropskim instrumentima.

Protokol br. 1 uz Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda² koja se u BiH zajedno sa protokolima direktno primjenjuje i ima prioritet nad drugim zakonima temeljem člana 2. Ustava BiH. U članu 2. reguliše da nijedna osoba neće biti lišena prava na obrazovanje. Također se u ovom kontekstu država obavezuje na poštivanje prava roditelja da osiguraju obrazovanje i nastavu u skladu s njihovim vlastitim religijskim i filozofskim ubjedenjima.

¹ Član 26. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima:

1. Svako ima pravo na obrazovanje. Obrazovanje treba da bude besplatno bar u osnovnim i nižim školama. Osnovno obrazovanje je obavezno. Tehničko i stručno obrazovanje treba da bude svima podjednako dostupno na osnovu njihove sposobnosti.
2. Obrazovanje treba da bude usmjereno ka punom razvitku ljudske ličnosti i jačanju i poštivanju ljudskih prava i temeljnih sloboda. Ono mora unapređivati razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo među svim narodima, rasnim i vjerskim grupama, kao i djelatnost Ujedinjenih naroda za održavanje mira.
3. Roditelji imaju prvenstveno pravo da odaberu vrstu obrazovanja, koje će imati njihova djeca

² Službeni list BiH, br. 5/99, 5/99. Međunarodni ugovori.

Osnovni principi na kojima je utemeljeno pravo na obrazovanje prema **Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima**³ su:

1. **raspoloživost**: mora postojati, mora biti u dovoljnom obimu i mora biti u odgovarajućem kontekstu;
2. **dostupnost**: mora biti nediskriminatorno i fizički dostupno svima;
3. **prihvatljivost**: forma i sadržaj obrazovanja, uključujući nastavne planove i programe i nastavne metode, moraju biti relevantni i moraju, radi kulturološkog okruženja, odgovarati i učenicima i roditeljima;
4. **prilagodljivost**: prilagoditi se potrebama društva koje se mijenja, i odgovoriti potrebama učenika u njihovim raznovrsnim socijalnim i kulturnim sredinama.

Jedna od temeljnih postavki **Međunarodnog pakta o građanskim i političkim slobodama**⁴ jeste jednakost svih osoba. S tim u vezi propisuje se da se **svim osobama treba garantirati jednaka i djelotvorna zaštita protiv diskriminacije na bilo kojem osnovu.**

Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije⁵, između ostalog, obavezuje državu da osigura da se sve javne vlasti i institucije pridržavaju obaveze da ne čine djela rasne diskriminacije ili vrše rasnu diskriminaciju protiv osoba, grupe osoba ili ustanova, kao i da zabrani i zaustavi rasnu diskriminaciju koju provode osobe, grupe ili organizacije. Država je također obavezna razmotriti sve nacionalne i lokalne vladine politike i dopuniti, izmijeniti ili poništiti zakone i propise koji stvaraju ili održavaju rasnu diskriminaciju. Komitet za ukidanje rasne diskriminacije (u daljem tekstu: CERD) je tijelo Ujedinjenih nacija koje prati i kontrolira aktivnosti države potpisnica Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, te ima ovlaštenje da daje preporuke. Tako je u Zaključnim komentarima po izvještaju BiH, CERD pozvao BiH da ukloni pravne prepreke i osigura da Romi imaju pravo na dokumente kojima mogu osigurati ostvarenje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava kao što su rad, stanovanje, zdravstvena zaštita, socijalno osiguranje i obrazovanje.

Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima djeteta uspostavlja *principe nediskriminacije i najboljeg interesa djeteta* i dalje razrađuje pravo na *obrazovanje djeteta*, a posebno se bavi pravima etničkih manjina i pravima djece sa posebnim potrebama.

Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina Vijeća Evrope⁶ obavezuje države članice da *unapređuju jednake mogućnosti pristupa obrazovanju na svim stepenima za pripadnike nacionalnih manjina*. U članu 14. Okvirne konvencije, države članice se obavezuju da *priznaju pravo svakog pripadnika nacionalne manjine da uči jezik svoje manjine*.

³ Službeni list R BiH, br. 25/93

⁴ Službeni list R BiH, br. 25/93.

⁵ Službeni list R BiH, br. 25/93.

⁶ Službeni list BiH, 4/96, Međunarodni ugovori.

Pravo na upotrebu vlastitog jezika u procesu obrazovanja detaljnije uređuje i **Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima**⁷, koja u članu 8. propisuje obaveze država u vezi sa upotrebom jezika u procesu obrazovanja. U pogledu osnovnog obrazovanja, države su obavezne da:

- omogućće osnovno obrazovanje na odgovarajućem regionalnom ili manjinskom jeziku, ili
- omogućće značajan dio osnovnog obrazovanja na odgovarajućem regionalnom ili manjinskom jeziku, ili
- omogućće, u okviru osnovnog obrazovanja, da učenje odgovarajućeg regionalnog ili manjinskog jezika postane integralni dio nastavnog plana, ili
- primjene jednu od ove tri mjere, makar na one polaznike čije porodice tako nešto zahtijevaju, a čiji se broj smatra dovoljnim.

Potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, BiH je iskazala svoje opredjeljenje da postane članica Evropske unije. S tim u vezi, iako **Direktiva o rasnoj jednakosti Evropske unije** (2000/43/EZ) i **Povelja o osnovnim pravima u Evropskoj uniji** sami po sebi, za nju ne predstavljaju obavezujuće akte, BiH će biti obavezna usklađivati svoje propise za zakonodavstvom Evropske unije. Tako je npr. usvajanje Zakona o zabrani diskriminacije BiH 2009. godine, koji bi bio usklađen sa Direktivom o rasnoj jednakosti Evropske unije predstavljao jedan od uslova za uspostavljanje bezviznog režima u 2010. godini.

Identifikacija ključnih zakonskih i podzakonskih akata iz kojih proizilaze Pravila

Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine⁸

U pogledu regulacije same problematike diskriminacije u smislu nedozvoljenih radnji i propuštanja, kao i zaštite od diskriminacije, Pravila su u potpunosti usaglašena sa Zakonom o zabrani diskriminacije BiH. S tim u vezi, Pravila su preuzela definiciju diskriminacije iz ovog Zakona, kao i osnove po kojima je zabranjena diskriminacija. Navedeno se odnosi i na definiranje oblika i posebnih oblika diskriminacije koji su stavljeni u užu kontekst osnovnog odgoja i obrazovanja u skladu sa Zakonom o osnovnom odgoju i obrazovanju Kantona Sarajevo. Pravila preuzimaju i bitnu odredbu koja se odnosi na zabranu viktimizacije, odnosno zaštitu lica koja prijavljuju diskriminaciju na način da osoba koja traži ili namjerava tražiti zaštitu od diskriminacije, ili kada nudi ili namjerava ponuditi dokaze o diskriminatorskom postupanju, ne smije trpiti nikakve štetne posljedice.

Zakon o zabrani diskriminacije BiH velikim je dijelom usaglašen sa Direktivom o rasnoj jednakosti Evropske unije. Njime je detaljno propisano što sve predstavlja diskriminaciju, ali ono što jeste najbitnije u vezi sa ovim Zakonom jeste što propisuje mjere zaštite od diskriminacije, a koje su kao

⁷ Službeni list BiH, 9/2010, Međunarodni ugovori.

⁸ Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 59/09.

takve uvrštene i u sama Pravila. Zapravo, moglo bi se i reći da je *Njegov najbitniji segment (...)* uspostavljanje posebnog sudskog mehanizma zaštite putem parničnog postupka, koji se razlikuje od redovnog postupka po mnogim proceduralnim specifičnostima, ...a čiji je krajnji cilj jačanje procesnog položaja žrtava diskriminacije i stvaranje uvjeta za njihovu bolju zaštitu, a samim tim i za efikasnu borbu protiv ove negativne, ali u Bosni i Hercegovini sveprisutne društvene pojave.⁹

Drugim riječima ovaj Zakon, a time i Pravila, omogućava da se primjereno kazne sva lica koja vrše diskriminaciju.

Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju Bosne i Hercegovine

Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju BiH uređuju se principi predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja i odgoja, obrazovanja odraslih i osnivanja i funkcioniranja institucija za pružanje usluga u obrazovanju u BiH, kao i dopunska nastava za djecu državljana BiH u inozemstvu. Članom 4. Zakona se propisuje da **svako dijete ima jednako pravo pristupa i jednake mogućnosti učešća u odgovarajućem obrazovanju, bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi**. Jednak pristup i jednake mogućnosti podrazumijevaju osiguranje jednakih uslova i prilika za sve, za početak i nastavak daljeg obrazovanja, te da škola ima odgovornost da, u vlastitoj i u sredini u kojoj

djeluje, doprinese stvaranju takve kulture koja poštuje ljudska prava i osnovne slobode svih, a što je utemeljeno Ustavom BiH i ostalim međunarodnim dokumentima iz oblasti ljudskih prava koje je potpisala BiH (član 6.). Članom 35. Okvirnog zakona propisano je da škola ne smije vršiti diskriminaciju u pristupu djece obrazovanju ili njihovom učešću u obrazovnom procesu na osnovu rase, boje, spola, jezika, religije, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, na osnovu toga što su djeca s posebnim potrebama, ili na bilo kojoj drugoj osnovi.

Prijave za kršenje principa definiranih ovim Zakonom mogu se podnijeti nadležnoj obrazovnoj instituciji ili inspekciji nadležnoj za područje obrazovanja, koja će putem rješenja utvrditi opravdanost takvog kršenja i naložiti njegovo otklanjanje. Ako rješenje ne bude doneseno u roku od trideset (30) dana od datuma podnošenja prijave, ili ako stranka ne bude zadovoljna rješenjem, ona može podnijeti pritužbu nadležnom ministarstvu, koje je obavezno pritužbu riješiti u roku od trideset (30) dana. Uz to je ostavljena zakonska mogućnost da nezadovoljna stranka pokrene postupak pred nadležnim sudom.

Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine¹⁰ i Zakon o krivičnom postupku Federacije BiH¹¹

Diskriminacija može također rezultirati prekršajnim ili krivičnim postupkom. Zakon o zabrani diskriminacije BiH definiše određene radnje i propuštanja, kao prekršaje i za njih određuje novčane kazne. Krivični zakoni u BiH propisuju povredu ravnopravnosti čovjeka i građanina kao posebno

⁹ Hanušić, A. (2013.): Sudska zaštita od diskriminacije u Bosni i Hercegovini: Analiza zakonskih rješenja i prakse u svjetlu prvih predmeta u ovoj oblasti, str. Analitika, Sarajevo

¹⁰ Službene novine FBiH, br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10 i 42/11.

¹¹ Službene novine FBiH, br. 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 09/09, 12/10 i 08/13.

krivično djelo, a kao radnju izvršenja propisuju uskraćivanje ili ograničavanje građanskih prava utvrđenih Ustavom BiH, potvrđenim međunarodnim ugovorom, zakonom BiH, drugim propisom BiH ili općim aktom BiH ili u davanju povlastica ili pogodnosti na temelju razlike u rasi, boji kože, nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, spolu, spolnoj sklonosti, jeziku, obrazovanju, društvenom položaju ili socijalnom porijeklu. U Federaciji BiH, sankcija predviđena za ovo djelo je kazna zatvora u trajanju od šest mjeseci do pet godina, odnosno u trajanju od jedne do osam godina za službenu ili odgovornu osobu u Federaciji. Krivično djelo je dovršeno nastupanjem odgovarajuće posljedice, odnosno kada je građaninu uskraćeno ili ograničeno neko pravo ili je nekom građaninu data neopravdana povlastica ili pogodnost. Djelo se može izvršiti samo s namjerom koja obuhvata svijest da se na temelju navedenih razlika nekom građaninu ograničavaju ili uskraćuju prava ili daju neopravdano povlastice ili pogodnosti.

Pravila također preuzimaju odredbu Zakona o krivičnom postupku Federacije BiH u vezi sa podnošenjem prijave, a koja je regulirana odredbama o obaveznom prijavljivanju krivičnog djela i prijavljivanju krivičnog djela od strane građanina. Prema odredbama o obaveznom prijavljivanju krivičnog djela, "zdravstveni radnici, nastavnici, vaspitači, roditelji, staratelji, usvojitelji i druge osobe koje su ovlaštene ili dužne da pružaju zaštitu i pomoć maloljetnim osobama, da vrše nadzor, odgajanje i vaspitavanje maloljetnika, a koje saznaju ili ocijene da postoji sumnja da je maloljetna osoba žrtva seksualnog, fizičkog ili nekog drugog zlostavljanja, dužni su o toj sumnji obavijestiti ovlaštenu službenu osobu ili Tužitelja". Eksplicitnim davanjem prava građaninu, odnosno svakom učesniku u procesu odgoja i obrazovanja da prijavi izvršenje krivičnog djela, stvoren je zakonski osnov za svakog građanina da prijavi krivično djelo.

Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju Kantona Sarajevo

Osnovni zakon kojim se reguliše problematika osnovnog odgoja i obrazovanja u Kantonu Sarajevo je Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju¹² koji je usaglašen sa Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju Bosne i Hercegovine. Uz regulaciju problematike procesa odgoja i obrazovanja u osnovnoj školi, Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju sadrži brojne odredbe kojima se promovise i štiti ravnopravnost i garantira inkluzija i nediskriminacija u procesu odgoja i obrazovanja. Cijeli tekst Pravila je terminološki usklađen sa ovim zakonom, a preuzete su ili modificirane odgovarajuće odredbe gdje je to bilo potrebno.

U skladu sa Zakonom o osnovnom odgoju i obrazovanju (čl. 6a), osnovno obrazovanje u Kantonu Sarajevo zasniva se na sljedećim općim principima:

- jednako pravo na kvalitetno obavezno obrazovanje,
- uvažavanje individualnih razlika i jednakih obrazovnih mogućnosti,
- naučna i etička utemeljenost,
- afirmacija ljudskih prava i demokratskih vrijednosti

¹² Službene novine Kantona Sarajevo, br. 10/04, 21/06, 26/08, 31/11 i 15/13.

- cjeloživotno učenje,
- razvoj cjelovite ličnosti,
- razvijanje životnih kompetencija,
- partnerstvo svih sudionika u procesu učenja i poučavanja,
- profesionalna autonomija i odgovornost.

Ciljevi osnovnog obrazovanja u Kantonu Sarajevo (čl.6b) su između ostalog sljedeći:

- osigurati da svako dijete uživa jednako pravo i mogućnosti za obrazovanje bez obzira na spol, rasu, nacionalnost, socijalno i kulturno porijeklo, ekonomski status, vjeroispovijesti sposobnost;
- osigurati horizontalnu i vertikalnu prohodnost unutar bh. obrazovnog sistema i fleksibilnost u okvirima međunarodnih obrazovnih sistema;
- omogućiti da svako dijete ostvari razvoj punih potencijala u skladu sa vlastitim sposobnostima, potrebama i interesovanjima;
- razvijati kod djece osjećaj identiteta i integriteta, poštovanja za civilizacijske i kulturne tekovine kao i univerzalne ljudske vrijednosti;
- afirmirati poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda, i pripremati svako dijete za životu društvu zasnovanom na vladavini prava i vrijednostima demokratskog društva, socijalne pravde i uzajamnog uvažavanja;
- poticati razvoj djeteta u cjelini, uzimajući u obzir sve njegove potrebe i posmatrajući ga kao jedinstveno i kompleksno biće;
- razvijati partnerstvo između roditelja, nastavnika i drugih uposlenika i saradnika radi dobrobiti djeteta.

Ovim Zakonom je također regulisano da se nastava u školi izvodi se na jezicima konstitutivnih naroda BiH: bosanskom, hrvatskom ili srpskom jeziku, kao i korištenje oba pisma BiH: latinice i ćirilice, a u zavisnosti od potreba učenika/učenica u upotrebi je i znakovno pismo. U vezi sa korištenjem bilo kojeg od zvaničnih jezika BiH u usmenom ili pismenom izražavanju, propisano je da se ne može vršiti diskriminacija učenika/učenica pri prijemu, učešću u aktivnostima škole ili u bilo kojoj drugoj odluci vezanoj za tog učenika/učenicu. Navedena zabrana diskriminacije u pogledu korištenja jezika se odnosi i na nastavnika/nastavnicu ili nekog drugog zaposlenog pri izboru, uvjetima zaposlenja, napredovanju ili u bilo kojoj drugoj odluci vezano za tu osobu.

Članom 20. Zakona o osnovnom odgoju i obrazovanju Kantona Sarajevo propisano je da se u školama u kojima učenici – pripadnici jedne nacionalne manjine čine najmanje jednu trećinu, **obezbjeđuje obrazovanje na jeziku te nacionalne manjine**, a ako čine jednu petinu, obezbjeđuje se dodatna nastava o jeziku, književnosti, historiji i kulturi nacionalne manjine kojoj pripadaju ako to zahtijeva većina njihovih roditelja. Nastava može biti organizirana u matičnoj školi, a ako to nije moguće nastava se organizira za više škola ili za nivo Kantona Sarajevo na, za to, odgovarajućem mjestu.

Radi ostvarivanja ovih prava, MONKS ima obavezu da obezbijedi finansijska sredstva za osposobljavanje nastavnika koji će izvoditi nastavu na jeziku nacionalne manjine, kao i prostor i druge uslove za izvođenje dodatne nastave, ali i štampanje udžbenika na jezicima nacionalnih manjina. Pored toga, MONKS za takvo obrazovanje, a uz prethodnu saglasnost Vijeća nacionalnih manjina Kantona Sarajevo, osigurava nastavni materijal koji će odgovarati potrebama nacionalne manjine i uključuje sadržaje iz jezika, književnosti, historije, i kulture te manjine.

Osnovna opća akta osnovnih škola u Kantonu Sarajevo

Osnovna opća akta škole su **pravila škole** koja donosi školski odbor osnovne škole uz saglasnost MONKS-a. Organizacija škole i sva ostala opća akta škole moraju biti usklađena sa pravilima škole.

Ova pravila ima svaka osnovna škola i između ostalih pitanja njima se uređuje i:

- unutrašnja organizacija škole,
- odgojno-obrazovni rad u školi,
- prava i dužnosti učenika/učenica, nastavnika/nastavnica i stručnih saradnika/saradnica,
- vođenje pedagoške dokumentacije i evidencije,
- stručni organi škole,
- organi upravljanja, rukovođenja i kontrole poslovanja,
- saradnja i način ostvarivanja saradnje škole sa roditeljima učenika,
- način izbora predstavnika roditelja učenika/učenica u školski odbor škole,
- formiranje i rad vijeća roditelja,
- formiranje i rad vijeća učenika/učenica,
- ostvarivanje javnosti rada škole,
- sadržaj i oblici društvene, kulturne i sportske aktivnosti škole,
- opći akti koji se donose u školi kao i način njihovog donošenja,
- odgojno-disciplinske mjere koje se mogu izreći učenicima/učenicama, procedura i postupak za utvrđivanje disciplinske odgovornosti učenika/učenica, postupnost izricanja i
- disciplinske mjere koje se mogu izreći zaposlenicima i postupak prema nastavniku/nastavnici koji/koja je udaljen/a iz nastavnog procesa kao i njegov ili njen daljnji radnopravni status.

Odredbe pravila osnovnih škola o disciplinskoj odgovornosti bile su polazište za regulaciju disciplinske odgovornosti kod djela diskriminacije u Pravilima.

Pravila većine osnovnih škola u Kantonu Sarajevo sadrže odredbu **da nastavnik može biti udaljen iz nastave i izgubiti pravo na dalji rad u nastavi** ako nastavničko vijeće utvrdi da ne izvršava obaveze utvrđene Zakonom o osnovnom odgoju i obrazovanju Kantona Sarajevo i datim pravilima i to kada:

- vrši diskriminaciju bilo kog učenika/učenice na osnovu toga što učenik/učenica u školi, u usmenom ili pismenom izražavanju, koristi bilo koji od zvaničnih jezika Bosne i Hercegovine;

- vrši diskriminaciju bilo kojeg učenika/učenice na osnovu vjeroispovjesti, na osnovu toga da nema vjeroispovijesti, na osnovu toga da ne pohađa vjeronauku neke određene vjeroispovijesti ili je ne pohađa uopće.

U isto vrijeme, a imajući u vidu da su pravila osnovnih škola sveobuhvatan opći akt, neophodno je da se pravila osnovne škole revidiraju i usklade u svim segmentima sa Pravilima. Pozitivna je novina što pravila većine osnovnih škola u Kantonu Sarajevo integriraju i gore navedene odredbe o diskriminaciji, te ih predviđaju kao osnov zbog kojeg nastavnik može biti sankcionisan. Kako se pravilnikom o radu koji donosi školski odbor reguliše detaljnije postupak zbog povrede radnih dužnosti, kao i sama disciplinska odgovornost uposlenog, potrebno je izvršiti usklađivanje i ovog pravilnika sa Pravilima.

Pored Pravila kao osnovnog općeg akta škole, u osnovnoj školi se donose slijedeća opća akta:

1. Pravilnik o kućnom redu,
2. Pravilnik o radu,
3. Poslovnik o radu organa upravljanja,
4. Poslovnik o radu stručnih organa,
5. Poslovnik o radu Vijeća roditelja,
6. Pravilnik o protivpožarnoj zaštiti i obezbjeđenju objekata,
7. Pravilnik o praćenju, vrednovanju i ocjenjivanju učenika i
8. druga neophodna akta.

Kako se pravilnikom o kućnom redu, kao posebnim aktom, reguliše i odnos učenika prema nastavnicima i drugim licima, kao i druga pitanja vezana za održavanje reda i rada u školi, neophodno je i njegovo usklađivanje sa Pravilima.

III- RJEČNIK POJMOVA

S obzirom da diskriminacija zahtjeva postojanje dva subjekta diskriminacije, u slučaju postojanja diskriminacije u procesu odgoja i obrazovanja s jedne strane je žrtva, odnosno žrtve diskriminacije, dok se sa druge strane nalaze adresati obaveze, odnosno osoba ili osobe koje se trebaju uzdržati od ponašanja koje može dovesti do diskriminacije i preduzeti sve mjere i aktivnosti kako bi se spriječile pojave diskriminacije. Donošenjem zakona koji u domaćem zakonodavstvu uspostavljaju zabranu diskriminacije, stvoren je okvir za zabranu diskriminatornog ponašanja od strane svih fizičkih i pravnih lica u javnom i privatnom sektoru, dok je žrtvi diskriminacije omogućeno da pokrene postupak za zaštitu svojih prava. **Žrtva diskriminacije u procesu odgoja i obrazovanja je lice ili grupa u pojedinci koji zbog nekih stvarnih ili pretpostavljenih karakteristika – uglavnom samovoljom drugih lica ili grupe lica – dolaze u manje povoljan ili nepovoljan položaj.** Naprimjer, zabrana pristupa školskom dvorištu, kao javnom mjestu učeniku nakon nastave samo zato što je pripadnik nacionalne manjine od strane osobe koja je ovlaštena za osiguravanje tog javnog mjesta predstavlja jedan od najtipičnijih primjera.

U smislu ovih Pravila, **kao žrtve diskriminacije mogu se pojaviti: učenik, roditelj, nastavnik, drugi uposlenik, školski organ i tijelo**, dok se kao adresati obaveze pojavljuju: nastavnik, drugi uposlenik i školski organ i tijelo, osnovna škola, inspekcija nadležna za područje obrazovanja, MONKS i Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine u okviru svojih obaveza uspostavljenih Zakonom o ombudsmanu za ljudska prava BiH i Zakonom o zabrani diskriminacije BiH.

U pogledu AD programa i pravila, uspostavljen je rječnik pojmova radi lakšeg razumijevanja i upotrebe istih od strane svih učesnika u procesu odgoja i obrazovanja:

- **Osnovna škola je ustanova osnovnog odgoja i obrazovanja.**¹³ U skladu sa članom 35. Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju, škola ne smije vršiti diskriminaciju u pristupu djece obrazovanju ili njihovom učešću u obrazovnom procesu na osnovu rase, boje, spola, jezika, religije, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, na osnovu toga što su djeca s posebnim potrebama, ili na bilo kojoj drugoj osnovi. Članom 36. ovog Zakona ustanovljena je obaveza škole da promovira jednake šanse za sve učenike, nastavnike i ostale uposlenike, uvažavajući i promovirajući istovremeno i pravo na različitosti među njima. S tim u vezi, a radi postizanja ovog cilja, Okvirni zakon predviđa da nadležne obrazovne vlasti i škola utvrde i provode vlastite programe koji podržavaju i njeguju različite kulture, jezike i vjeroispovijesti svojih učenika i zaposlenika.

¹³ Prema Okvirnom zakonu o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH, član 35. i čl.36.

- **Roditelj obuhvata roditelja, staratelja i usvojitelja.**¹⁴ S obzirom da "roditelji imaju pravo i obavezu starati se o obrazovanju svoje djece"¹⁵, prema članu 28. Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju, pravo roditelja je redovno informiranje, konsultiranje i praćenje obrazovnog napretka svoje djece, kao i pravo da prate i vrednuju rad direktora, nastavnika i drugog školskog osoblje, te kvalitet rada škole u cjelini. Pored toga, roditelji imaju pravo i obavezu, na svim nivoima odlučivanja, učestvovati u odlučivanju o pitanjima od značaja za rad škole i funkcioniranje obrazovnog sistema uopće putem svojih predstavnika u školskim organima i tijelima, i putem svojih asocijacija.
- **Nastavnik je lice kvalificirano za izvođenje odgojno-obrazovnog rada sa djecom i odraslima**, koje treba da ima široko i temeljno opće obrazovanje, da dobro poznaje disciplinu koju predaje, da poznaje psihološko-pedagoške i metodičke osnove nastave i odgoja, kao i da ima ljudske kvalitete neophodne za nastavničku profesiju.
- **Nastavni plan i program je školski dokument kojim se ostvaruje odgojno-obrazovni rad u osnovnoj školi** i kojim se propisuju nastavni predmeti, redoslijed izučavanja, sedmični i godišnji fond časova, odnosno cjelokupna struktura školske godine. Zasniva se na principima individualizacije i razvoja socijalnih kompetencija. Nastavne planove i programe donosi ministar u skladu sa zajedničkim jezgrom nastavnih planova i programa.
- **Drugi uposlenik** je stručni saradnik: pedagog, psiholog, pedagog-psiholog, bibliotekar, socijalni radnik, specijalni pedagog određenog profila, logoped i zdravstveni radnik, kao i drugi uposlenik u osnovnoj školi.
- **Školski organ i tijelo** su školski odbor¹⁶, direktor škole¹⁷, vijeće roditelja¹⁸, vijeće učenika¹⁹ i stručni organi škole²⁰: nastavničko vijeće, odjeljensko vijeće i stručni aktiv.
- **Školski odbor** odgovoran je **za utvrđivanje i provođenje politike škole i rukovođenje radom škole**. Jedna od nadležnosti školskog odbora je donošenje pravila škole. Prema odredbi člana 89. Zakona o osnovnom odgoju i obrazovanju Kantona Sarajevo, školski odbor se sastoji od sedam članova (jedan predstavnik kojeg predlaže MONKS, jedan predstavnik općine na području kojeg se nalazi osnovna škola, tri predstavnika roditelja i učenika i dva predstavnika uposlenika osnovne škole), a koje imenuje i razrješava Vlada

¹⁴ Prema Okvirnom zakonu o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH, čl. 22., 23. i 28.

¹⁵ Član 23. Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju BiH.

¹⁶ Prema Okvirnom zakonu o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH, član 51., svaka škola ima školski odbor. Školski odbor odgovoran je za utvrđivanje i provođenje politike škole, generalno rukovođenje radom škole i efikasno korištenje kadrovskih i materijalnih resursa.

¹⁷ Član 52. Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH.

¹⁸ Član 53. Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH.

¹⁹ Član 54. Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH.

²⁰ Član 55. Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH.

Kantona Sarajevo na način i u postupku propisanom Zakonom na period od četiri godine uz mogućnost reizbora. Obavljanje dužnosti člana školskog odbora je dobrovoljno i besplatno.

- **Direktor osnovne škole** odgovoran je za zakonitost i stručni rad osnovne škole, rukovođenje školom i vođenje pedagoških aktivnosti, kao i izvršavanje odluka školskog odbora i nastavničkog vijeća. Direktora imenuje školski odbor na osnovu javnog konkursa uz saglasnost osnivača na mandat od četiri godine.
- **Vijeće roditelja** je tijelo koje predstavlja interese i stavove roditelja školskom odboru osnovne škole, informira školski odbor o svojim stavovima koji se odnose na rad i upravljanje školom, podstiče angažman roditelja u radu škole. Način i procedura osnivanja i rada vijeća roditelja utvrđuje se općim aktima škole.
- **Vijeće učenika** je tijelo koje predstavlja interese i stavove učenika školskom odboru osnovne škole, informira školski odbor o svojim stavovima koje se odnosi na rad i upravljanje škole, i podstiče angažman učenika u radu škole. Način i procedura osnivanja i rada vijeća učenika utvrđuje se općim aktima škole.
- **Stručni organi** su: nastavničko vijeće, odjeljsko vijeće i stručni aktiv. Nastavnici i stručni saradnici jedne osnovne škole mogu se udruživati u stručne aktive ili udruženja na nivou škole.
- **Treće lice** je lice koje obavlja nadzor nad zakonitošću rada i stručni nadzor: savjetnik prosvjetno-pedagoškog zavoda i prosvjetni inspektor, kao i svako drugo lice koje na bilo koji način neposredno ili posredno može da utiče na proces odgoja i obrazovanja.
- **Prosvjetno-pedagoški zavod** je jedan od sektora MONKS-a i obavlja poslove stručnog nadzora, vrednovanja i stručnu pomoć u vezi sa organizacijom i izvođenjem nastave, a posebno instruktivno-savjetodavni rad, pomoć u planiranju i realiziranju odgojno-obrazovnih aktivnosti, praćenje primjene nastavnog plana i programa, vrednovanje kvaliteta rada osnovne škole, ocjenjivanje nastavnika, drugih uposlenika i direktora i provjeru postignuća učenika.
- **Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine** je nezavisna institucija koja se bavi zaštitom prava fizičkih i pravnih lica, a u skladu sa Ustavom BiH i međunarodnim sporazumima koji se nalaze u dodatku Ustava. Institucija ombudsmana razmatra predmete koji se odnose na slabo funkcioniranje ili na povredu ljudskih prava počinjenu od strane bilo kojeg organa Bosne i Hercegovine, njenih entiteta i Brčko Distrikta BiH. Predmeti se formiraju na osnovu pojedinačnih žalbi pravnih ili fizičkih lica ili ex officio.

IV – POJAM I PRIMJERI DISKRIMINACIJE

AD Program obrađuje pojam diskriminacije u procesu odgoja i obrazovanja, pravo na zaštitu od diskriminacije, neposrednu i posrednu diskriminaciju, te posebne oblike diskriminacije, kao što su: uznemiravajuće i ponižavajuće postupanje, segregacija, udruživanje radi vršenja diskriminacije, govor mržnje i to sa tačno navedenim primjerima koji se mogu pojaviti u praksi. AD Programom definiraju se standardi ravnopravnosti u ostvarivanju prava i obaveza sa posebnim fokusom na proces odgoja i obrazovanja, vodeći se relevantnim međunarodnim standardima ljudskih prava i domaćim pravnim propisima. AD Program obuhvata definiranje svih učesnika u procesu odgoja i obrazovanja, njihova prava i obaveze, a posebno u segmentu **ostvarivanja najboljeg interesa djeteta i društva bez diskriminacije**. Stoga je definirana uloga organa i tijela za uspostavu standarda u procesu odgoja i obrazovanja, njihove dužnosti i odgovornosti u vezi sa zabranom diskriminacije. Pravila obrađuju procedure koje se odnose na **osiguranje jednakih mogućnosti za obrazovanje i postizanje kvalitetnog obrazovanja** bez diskriminaciju po bilo kojoj osnovi, sa ciljem da se doprinese uspostavljanju odgojno-obrazovnog sistema bez diskriminacije i inkluziji učenika iz svih ranjivih grupa u multietničkom i multikulturnom bh. društvu.

Stoga, sistem zaštite prava na zabranu diskriminacije i ravnopravnost u ostvarivanju prava na obrazovanje treba obuhvatiti:

- različite nivoe prevencije pojava diskriminacije u procesu odgoja i obrazovanja i u vezi sa procesom odgoja i obrazovanja,
- otkrivanje i prepoznavanje oblika diskriminacije i poduzimanje adekvatnih mjera za prevladavanje i uključivanje djeteta u društvene tokove u skladu sa njegovim potrebama.

Na ovaj način, putem Pravila, svi učesnici u procesu odgoja i obrazovanja i treća lica se mogu na jednom mjestu sistematično upoznati sa standardima u oblasti eliminiranja diskriminacije, kao i prepoznavanju, i to kroz posebne slučajeve diskriminacije, da bi spriječili slične pojave ubuduće.

Diskriminacija u procesu odgoja i obrazovanja

U smislu AD Programa, diskriminacija je **svako različito postupanje uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti** utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama koje ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu ili grupi lica **onemogućava ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi, prava i sloboda u osnovnoj školi**. Ova definicija preuzeta je iz člana 2. Zakona o zabrani diskriminacije BiH²¹ s

²¹ Definicija preuzeta iz člana 2. u vezi sa članom 6., alineja b Zakona o zabrani diskriminacije BiH.

Član 2. (Diskriminacija)

(1) Diskriminacijom će se, u smislu ovog Zakona, smatrati svako različito postupanje uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti,

obzirom da se Zakon primjenjuje na postupanje svih javnih tijela na nivou države, entiteta, odnosno u Federaciji BiH kantona i Brčko Distrikta BiH, općinskih institucija i tijela, te pravnih lica s javnim ovlaštenjima, kao i na postupanje svih pravnih i fizičkih lica, u svim oblastima uključujući oblasti obrazovanja, nauke i sporta, što daje zakonski osnov ovoj definiciji.

Vodeći se definicijom iz Zakona o zabrani diskriminacije BiH, lična svojstva su: rasa, boja kože, jezik, vjera, etnička pripadnost, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza s nacionalnom manjinom, političko ili drugo uvjerenje, imovinsko stanje, članstvo u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanje, društveni položaj, spol, spolno izražavanje ili orijentacija, kao i svaka druga okolnost. Iz navedenog proizilazi da je korištena otvorena lista ličnih svojstava ili pripadnosti, koji su stvarni ili pretpostavljeni osnov za različito postupanje i upućuju na oblike diskriminacije. Prema Zakonu o osnovnom obrazovanju Kantona Sarajevo²², jednako pravo i mogućnosti za obrazovanje mora se osigurati svakom djetetu bez obzira na spol, rasu, nacionalnost, socijalno i kulturno porijeklo, ekonomski status, vjeroispovijest i sposobnost.

Isključivanje u procesu odgoja i obrazovanja ogleda se u onemogućavanju učesnika ili grupe učesnika da uživa prava koja pripadaju svakom učesniku u procesu odgoja i obrazovanje. Pri tome, svaki učesnik uživa sva prava koja mu pripadaju, ali je u konkretnom slučaju lice ili grupa lica isključeno na osnovu ličnog svojstva ili pripadnosti. Ovakav oblik diskriminacije postoji kada je samovoljom osobe ili određenim propisom pristup osnovnoj školi ograničen licu ili grupi lica radi ličnog svojstva ili pripadnosti, npr. isključivanje učenika pripadnika romske nacionalne manjine iz procesa odgoja i obrazovanja na način da mu je onemogućen upis u osnovnu školu po prebivalištu, samovoljom direktora škole koji je kao razlog isticao neurednost i higijensku zapuštenost.

Ograničavanje u procesu odgoja i obrazovanja odnosi se na situacije kada je uživanje prava na obrazovanje omogućeno svima, ali ne na isti način i u istom obimu, i to radi ličnog svojstva ili pripadnosti. To su najčešće situacije u kojima se licu ili grupi lica omogućava uživanje određenih prava i sloboda u ograničenom obimu, te se ostvaruje samo formalna ravnopravnost, dok stanje *de facto* ukazuje na diskriminaciju. Naprimjer, učenici pripadnici romske nacionalne manjine su

nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemogućiti ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi, prava i sloboda u svim oblastima javnog života.

(2) Zabrana diskriminacije primjenjuje se na sve javne organe kao i na sva fizička ili pravna lica, i u javnom i u privatnom sektoru, u svim oblastima, a posebno: zaposlenja, članstva u profesionalnim organizacijama, obrazovanja, obuke, stanovanja, zdravstva, socijalne zaštite, dobara i usluga namijenjenih javnosti i javnim mjestima, te obavljanja privrednih aktivnosti i javnih usluga.

Član 6. (Oblast primjene)

Ovaj zakon primjenjuje se na postupanje svih javnih tijela na nivou države, entiteta, kantona i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, općinskih institucija i tijela, te pravnih lica s javnim ovlaštenjima, kao i na postupanje svih pravnih i fizičkih lica, u svim a posebno u sljedećim oblastima:

b) obrazovanja, nauke i sporta.

²² Član 6b.

ograničeni u ostvarivanju prava, s obzirom da im se većina nastavnika u procesu odgoja ne može obratiti na maternjem jeziku.

Davanje prednosti u procesu odgoja i obrazovanja ogleda se u zabranjenoj vrsti davanja prednosti u onim situacijama kada se prednost daje iako nisu ispunjeni zakonski uslovi. Naprimjer, kada se učeniku toleriše izostajanje sa redovne nastave i pri tome omogućava prelazak u viši razred, iako nije stekao potrebno znanje i vještine. Nastavnici ističu da je ovakav vid davanja prednosti naročito prisutan u slučajevima romske djece.

U smislu Pravila, različito postupanje i različiti tretman u procesu odgoja i obrazovanja manifestira se kroz ograničavanje ili uskraćivanje prava na odgoj i obrazovanje svim učenicima pod jednakim uslovima, otežan ili onemogućen upis učenika ili grupe učenika u osnovnu školu ili isključivanje iz osnovne škole i obrazovnog sistema zbog ličnog svojstva ili pripadnosti lica ili grupe lica. Diskriminacija u procesu odgoja i obrazovanja se, u skladu sa Pravilima, manifestira i u onim situacijama kada učenik ili grupa učenika formalno-pravno ostvaruje pravo na obrazovanje, odnosno upisan je u osnovu škole, ali mu se otežava ili uskraćuje mogućnost praćenja nastave i učešće u drugim odgojnim i obrazovnim aktivnostima zbog ličnog svojstva ili pripadnosti, odnosno u procesu odgoja i obrazovanja razvrstava se na osnovu ličnog svojstva ili pripadnosti.

Diskriminacija ima različite pojavne oblike i posebno je drastična kada izazove diskriminacijom motivisano nasilje i zlostavljanje, što se ovim Pravilima drastično zabranjuje.

Neposredna i posredna diskriminacija

Da bi se dokazalo da je došlo do diskriminacije, nije dovoljno dokazati da je došlo do povrede prava na obrazovanje *isključivanjem, ograničavanjem ili davanjem prednosti zbog stvarnog ili pretpostavljenog osnova* kako je to definirano u članu 2., stav 1. Pravila, već je potrebno uputiti na jedan od oblika diskriminacije iz člana 3., odnosno člana 4. Pravila. Diskriminacija u procesu odgoja i obrazovanja neće postojati kada se svakom djetetu osiguraju jednake mogućnosti.

Definicija pojma diskriminacije u procesu odgoja i obrazovanja odvojena je od pojmova neposrednog i posrednog oblika diskriminacije kojim se definira sadržaj različitog postupanja.

Neposredna (direktna) diskriminacija predstavlja osnovni, formalni oblik kršenja principa ravnopravnosti. Po samoj definiciji radi se o „namjernoj“ diskriminaciji koja ima za cilj da, na direktan način, povrijedi pravo lica ili grupe lica na jednako postupanje u ostvarivanju prava u procesu odgoja i obrazovanja. Neposredna diskriminacija može se manifestirati:

- činjenjem – i to na način da se čini određena radnja ili donosi određeni propis, ili
- propuštanjem dužnog činjenja.

Neposredna diskriminacija postoji kada je učesnik u procesu odgoja i obrazovanja doveden u nepovoljniji položaj u odnosu na drugog učesnika ili grupu učesnika koji se nalaze u sličnoj situaciji i da je to dovođenje rezultat činjenja ili propuštanja dužnog činjenja *radi nekog od nedopuštenih*

osnova, neovisno od toga da li se radi o karakteristikama koje su licu urođene, te ih svojom voljom ne može mijenjati – kao što je boja kože, pripadnost nacionalnoj manjini – ili je rezultat prava lica da se slobodno opredjeli – kao što su politička uvjerenja ili vjeroispovjest. Istraživanja ukazuju da su pojedine ranjive kategorije učestalije izložene diskriminaciji, tako da se u međunarodnim i domaćim dokumentima o ljudskim pravima posebno ističu ove osnove diskriminacije.

Prema Pravilima, neposredna diskriminacija je svako različito postupanje, odnosno svako djelovanje ili propuštanje djelovanja u procesu odgoja i obrazovanja kada je neko lice ili grupa lica zbog ličnog svojstva ili pripadnosti dovedena ili je bila dovedena ili bi mogla biti dovedena u nepovoljniji položaj u odnosu na neko drugo lice ili grupu lica u sličnim situacijama, posebno ako:

- a) nastavnik i drugi uposlenik vrši diskriminaciju učenika u osnovnoj školi u procesu odgoja i obrazovanja;
- b) školski organ i tijelo vrši diskriminaciju učenika, nastavnika i drugog uposlenika i trećih lica u vezi sa procesom odgoja i obrazovanja;
- c) nastavnik, drugi uposlenik, školski organ i tijelo ili treće lice sprovodi diskriminaciju prema roditelju učenika u procesu odgoja i obrazovanja;
- d) i na druge načine neposredno vrši diskriminacija u vezi sa procesom odgoja i obrazovanja.

Pri utvrđivanju direktne diskriminacije ponekad je veoma teško pronaći odgovarajuću „uporednu situaciju“, odnosno lice ili grupu lica koje se nalazi u okolnostima koje se mogu uporediti sa situacijom u kojoj se nalazi lice ili grupa lica čija se prava u procesu odgoja i obrazovanja krše radi ličnog svojstva ili pripadnosti.

Diskriminacija može postojati i u teže prepoznatljivom obliku – kao **indirektna ili posredna diskriminacija**. Takav oblik diskriminacije postoji kada *naizgled neutralna odredba, kriterij ili praksa ima ili bi imala učinak da određeno lice ili grupu licu dovede u nepovoljan ili manje povoljan položaj u odnosu na drugo lice ili grupu lica zbog ličnog svojstva ili pripadnosti*. Zabrana posredne diskriminacije prekršena je kada se osobe koje se nalaze u bitno različitom položaju tretiraju na isti način. Pravila definišu posrednu (indirektnu) diskriminaciju upravo kao naizgled neutralnu odredbu, kriterij ili praksu, koja postoji ako se lice ili grupa lica, u procesu odgoja i obrazovanja ili u vezi sa procesom odgoja i obrazovanja, zbog ličnog svojstva ili pripadnosti, **stavlja u nepovoljniji položaj diskriminatorskim ponašanjem koje je samo prividno zasnovano na načelu jednakosti i zabrane diskriminacije u odgoju i obrazovanju**, a naročito ako takvo ponašanje samo po sebi nije diskriminatorsko, ali podstiče na stvaranje predrasuda i stereotipa o pojedinim licima ili grupi lica radi ličnog svojstva ili pripadnosti.

Pitanje posredne diskriminacije u procesu odgoja i obrazovanja posebno je važno pošto je taj vid diskriminacije najteže dokazati. Takav vid ponašanja prividno je zasnovan na jednakosti i može da predstavlja ponašanje koje ne mora da bude diskriminatorsko, ali može da proizvede takve efekte.

Naprimjer, premještanje učenika - pripadnika romske nacionalnosti da sjedi u posljednjoj klupi uz opravdanje da ima dobar vid ili odbijanje da učenik bude uključen u odgojno-obrazovni rad time što

se ne primjećuje njegova angažovanost.

Sistemska diskriminacija

Diskriminacija u procesu odgoja i obrazovanja može nastati kao rezultat generalne politike neke obrazovne institucije ili čak na nivou cijele države. Takav oblik diskriminacije u pogledu učenika pripadnika neke od ranjivih i marginaliziranih kategorija često se dokazuje uz pomoć statističkih podataka koji ukazuju na određene disproporcije, posebno u pogledu **socijalne distance** učesnika u procesu odgoja i obrazovanja prema učeniku. Tako bi, naprimjer, sistemska diskriminacija učenika romske pripadnosti mogla postojati po završetku osnovne škole i pri upisu u srednje škole jer zbog socio-ekonomskih prilika u kojima su odrastali veoma često nisu u mogućnosti da na prijemnim testovima pokažu potreban nivo sposobnosti.

Kada je razlikovanje dozvoljeno

Različito postupanje **nije diskriminatorno** ako je zasnovano na objektivnoj ili razumnoj opravdanosti i njime se ostvaruje legitiman cilj i ako postoji razuman odnos proporcionalnosti između sredstava koja se koriste i cilja koji se nastoji realizirati.

Pozitivna diskriminacija, preferencijalni tretman ili afirmativna akcija podrazumjeva različite mjere i aktivnosti koje organi i tijela vlasi na svim nivoima provode kako bi se ispravile već postojeće nejednakosti. Na ovaj način se izjednačavaju mogućnosti pripadnika pojedinih društvenih grupa, kao što su naprimjer žene, pripadnici romske nacionalne manjine, osobe sa invaliditetom i slično – a da bi se nakon uspostavljanja formalne postigla i stvarna jednakost. Ovakav zakonom utemeljen oblik razlikovanja primjenjuje se u ograničenom trajanju, odnosno samo dok postoji potreba, jer bi u suprotnom doveo do nove nejednakosti, sada u korist prethodno diskriminisane grupe.

U terminološkom smislu, pojam afirmativna akcija često se izjednačava sa terminom pozitivna diskriminacija. Međutim, sve više se u teoriji i praksi napušta korištenje termina pozitivna diskriminacija kao kontradiktornog samog po sebi – jer diskriminacija, kao arbitrarno, nepravedno i nelegitimno razlikovanje i postupanje nikada ne može biti pozitivno. Kako se pri usvajanju Zakona o zabrani diskriminacije BiH, zakonodavac opredijelio za termin *zakonske mjere i radnje koje se neće smatrati diskriminacijom ako su utemeljene na objektivnoj i razumnoj opravdanosti*, takva se terminologija primjenjuje i u Pravilima, a sa ciljem postizanja pune ravnopravnosti i zaštite lica, odnosno grupe lica koja se nalaze u nejednakom položaju.

Mjere afirmativne akcije se koriste u obrazovnim sistemima širom svijeta. Naprimjer, u Sjedinjenim Američkim Državama visokoobrazovne institucije su preuzele obavezu da prime određeni broj studenata/studentica pripadnika manjinskih grupa, naprimjer, afro-američkog, meksikanskog ili indijanskog porekla, pa čak i ako su njihovi rezultati na prijemnim ispitima bili lošiji od rezultata pripadnika većinskih zajednica. U BiH još uvijek, osim formalno-pravnog definisanja, nisu vidljivi primjeri afirmativne akcije kao rezultat strateškog i sistemskog djelovanja.

Oblici diskriminacije u procesu odgoja i obrazovanja

U osnovnoj školi zabranjena je svaka vrsta diskriminacije zasnovana na rasi, boji kože, jeziku, vjeri, etničkoj pripadnosti, nacionalnom ili socijalnom porijeklu, vezi s nacionalnom manjinom, političkom ili drugom uvjerenju, imovinskom stanju, članstvu u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanju, društvenom položaju i spolu, spolnom izražavanju ili orijentaciji, ili drugom statusu.

Ova Pravila predviđaju da udruživanje radi vršenja diskriminacije u procesu odgoja i obrazovanja postoji kada se obrazuju udruženja i grupe čije je djelovanje usmjereno na izazivanje i širenje nacionalne, rasne, vjerske i druge mržnje i netrpeljivosti prema učesniku u procesu odgoja i obrazovanja zbog ličnog svojstva ili pripadnosti i sprječavanje učešća učesnika u procesu odgoja i obrazovanja zbog rasne, nacionalne, vjerske pripadnosti i bilo kojeg drugog ličnog svojstva ili pripadnosti.

U pogledu ovih Pravila, preuzeta je definicija iz člana 4.²³, prema kojoj **uznemiravanje i ponižavajuće postupanje, kao oblik diskriminacije u procesu odgoja i obrazovanja**, postoji u svakoj situaciji u kojoj postupanje vezano za jedan od nabrojanih osnova iz člana 2, stav 1. ovih Pravila ima za svrhu ili čiji je efekat povreda dostojanstva lica ili grupe lica i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja zbog ličnog svojstva i pripadnosti, a posebno:

- a) korištenje pogrđnih imena, nadimaka, predrasuda i stereotipa kojima se vrijeđa dostojanstvo lica ili grupe lica na osnovu ličnog svojstva ili pripadnosti;
- b) izlaganje podsmijehu postignuća učesnika u procesu odgoja i obrazovanja zbog ličnog svojstva ili pripadnosti;
- c) izlaganje podsmijehu zbog fizičkog izgleda, socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, roda, pola, seksualne orijentacije ili bilo kojeg drugog ličnog svojstva ili pripadnosti učesnika u procesu odgoja i obrazovanja;
- d) javno ponižavanje i prijetnja primjene neprimjerenih sankcija prema učesniku u procesu odgoja i obrazovanja;
- e) različito postupanje kojim, protivno Ustavu i zakonu, dolazi do uznemiravanja ili ponižavajućeg postupanja prema učesniku u procesu odgoja i obrazovanja.

Pravila preuzimaju definiciju iz člana 4., stav 2. Zakona o zabrani diskriminacije BiH, prema kojoj **segregacija u procesu odgoja i obrazovanja ili u vezi sa procesom odgoja i obrazovanja** postoji kada se lice ili grupa lica neopravdano odvaja od lica ili grupe lica na osnovu ličnog svojstva ili pripadnosti u vezi sa jednim od nabrojanih osnova u čl.2., st.1. ovih Pravila,²⁴ a posebno kada se:

²³ Član 4., stav 1. Zakona o zabrani diskriminacije BiH.

(1) Uznemiravanje se smatra diskriminacijom u svakoj situaciji u kojoj ponašanje vezano za jedan od navedenih osnova iz člana 2. ovog Zakona ima za svrhu ili čiji je efekat povreda dostojanstva lica i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja.

²⁴ Član 4., stav 4. Zakona o zabrani diskriminacije BiH

- a) protivno zakonu i pravu na izbor obrazuju zasebna odeljenja zasnovana na društvenom, etničkom ili ekonomskom statusu učenika ili pripadnosti manjinskoj grupi, nepoznavanju jezika na kojem se odvija nastava ili iz drugih razloga koji su protivni zakonu;
- b) obrazuju zasebna odeljenja zasnovana na društvenom i ekonomskom statusu učenika, nepoznavanju jezika na kojem se odvija nastava ili iz drugih razloga koji su protivni zakonu.

Posebno težak oblik ispoljavanja diskriminacije u procesu odgoja i obrazovanja predstavlja **govor mržnje**. Prema Pravilima, govor mržnje je svaki oblik širenja ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja i nasilje protiv lica i grupe lica, učesnika u procesu odgoja i obrazovanja, odnosno bilo kojeg lica ili grupe lica zbog ličnog svojstva ili pripadnosti, a koji je u bilo kakvoj vezi sa procesom odgoja i obrazovanja ili radom osnovne škole, a posebno:

- a) ispisivanje poruka ili simbola na objektu osnovne škole ili u njenoj neposrednoj blizini kojim se podstiče na diskriminaciju, mržnju i nasilje prema učesniku u procesu odgoja i obrazovanja i svakom drugom licu ili grupi lica zbog ličnog svojstva ili pripadnosti;
- b) korištenje udžbenika, časopisa i drugih javnih glasila, internet stranica i drugih sredstava komunikacije koji u sebi sadrže poruke mržnje;
- c) korištenje drugih sadržaja u odgojno-obrazovnom radu koji negativno i u omalovažavajućem značenju govore o pojedincima ili grupama zbog ličnog svojstva ili pripadnosti;
- d) javno iznošenje ideja, informacija i mišljenja od strane učesnika u procesu odgoja i obrazovanja kojim se poziva na nejednak tretman ili nasilje prema bilo kojem licu ili grupi lica zbog ličnog svojstva ili pripadnosti.

Zabrana viktimizacije

Nijedan učesnik u procesu odgoja i obrazovanja ne smije trpiti nikakve posljedice od strane školskog organa i tijela niti trećeg lica kada traži ili namjerava tražiti zaštitu od diskriminacije ili kada nudi ili namjerava ponuditi dokaze o diskriminatornom postupanju, a posebno ako radi toga:

- učenik neopravdano dobija lošije ocjene ili se njegov rad drugačije ocjenjuje;
- učenik, roditelj, nastavnik i drugi uposlenik, i školski organ i tijelo trpi prijetnje i ucjene;
- učenik, roditelj, nastavnik i drugi uposlenik, i školski organ i tijelo stavlja u nepovoljniji položaj u odnosu na drugog učenika, roditelja, nastavnika i drugog uposlenika, i školskog organa i tijela u istoj ili sličnoj situaciji;
- učenik, roditelj, nastavnik i drugi uposlenik i školski organ i tijelo izlaže poniženju i podsmjehu, a njihove primjedbe i zahtjevi ignorišu.

Odustajanje od postupka zbog straha od viktimizacije može biti jedan od ozbiljnih faktora koji mogu da ugroze ne samo rješavanje slučajeva diskriminacije, nego i prevenciju diskriminacije. Dodatni razlog za strah mogu biti situacije u kojima se ukazuje da diskriminiraju upravo oni koji odlučuju o

(4) Segregacija je djelo kojim (fizičko ili pravno) lice odvaja druga lica na osnovu jedne od nabrojanih osnova iz člana 2. ovog Zakona, u skladu s definicijom diskriminacije sadržanom u članu 2. ovog Zakona

uživanju prava u oblasti obrazovanja, odnosno onih koji će i ubuduće odlučivati o ovim pravima. Kako bi se ovaj problem prevazišao, neophodno je da svi akteri poduzimaju sve neophodne mjere i aktivnosti kako bi se spriječila viktimizacija, uzimajući u obzir ostvarivanje i zaštitu prava u procesu odgoja i obrazovanja i u vezi sa procesom odgoja i obrazovanja bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi. Podrška i proaktivna uloga okoline omogućit će provođenje predmeta diskriminacije koji predstavljaju značajan primjer posljedica diskriminacije.

V – POSEBNI SLUČAJEVI DISKRIMINACIJE

U Pravilima je, a u cilju bližeg prepoznavanja oblika diskriminacije, definisano **dvanaest posebnih oblika diskriminacije**. Za svaki od posebnih oblika diskriminacije su dati kriteriji koji ukazuju na nejednak tretman i nejednako postupanje u procesu odgoja i obrazovanja. Posebno je značajno što je, pored toga što je svaki od oblika diskriminacije već zabranjen pozitivnim pravnim propisima, u ovom dijelu AD programa, svaki od posebnih oblika diskriminacije predstavljen vrlo opisno i na način kako se najčešće manifestira u praksi, pri čemu treba imati na umu da su obrađeni samo oni, u praksi najdrastičniji oblici diskriminacije.

Diskriminacija u ostvarivanju postignuća i standarda

Uzimajući u obzir da je nastavnik i drugi uposlenik odgovoran za uspješno uključivanje i prihvatanje pripadnika ranjivih i marginaliziranih kategorija u proces odgoja i obrazovanja, nužno je istaći da je posebno važan individualiziran pristup nastavnika u realizaciji nastavnog plana i programa prilagođen svakom učeniku, odnosno ličnom svojstvu ili pripadnosti učenika. Odredba člana 16. Pravila definira diskriminaciju u ostvarivanju postignuća i standarda, kako bi se ovakve situacije prepoznale i procesuirale, ali i kako bi svi učesnici u procesu odgoja i obrazovanja mogli zaštititi učenika od samovoljnog postupanja nastavnika koje dovodi do nejednakog tretmana.

Diskriminacija u ostvarivanju postignuća i standarda postoji u onim situacijama kada se kriteriji prema učeniku ili grupi učenika neopravdano i unaprijed snižavaju isključivo na osnovu pretpostavke da, zbog ličnog svojstva ili pripadnosti, učenik ili grupa učenika ne mogu savladati određeno gradivo.²⁵ Ova diskriminacija može se manifestirati u situacijama kada nastavnik, u procesu odgoja i obrazovanja, ne preduzima sve mjere i aktivnosti kako bi omogućio da svaki učenik ostvaruje pravo na kvalitetno obrazovanje na temelju njegovih individualnih potreba. Diskriminacija nastaje i neaktivnom ulogom nastavnika, koji ispunjava formalno nastavni plan i program, ali ne uzima u obzir lična svojstva ili pripadnosti učenika i u svome radu ne koristi raznovrsne oblike nastave, niti metode podučavanja koje su prilagođene individualnim potrebama svakog učenika. Ovaj član posebno definira nekorištenje posebnih standarda postignuća predviđenih zakonom za učenike sa posebnim potrebama. Ovakva diskriminacija se može manifestirati u onim situacijama kada, zbog njegovog ličnog svojstva ili pripadnosti ne vrši stalno praćenje njegovog razvoja.

Ovaj član definira da ovakva diskriminacija postoji kada nastavnik na osnovu svoje lične procjene **postavlja niža očekivanja obrazovnih postignuća učenika** i to zasniva na svojoj percepciji ličnog svojstva ili pripadnosti učenika. Ovakvo, samoinicijativno postupanje nastavnika dovodi do neformalnog skraćivanja ili sužavanja nastavnog plana ili programa koji se realizuje u procesu

²⁵ a) ako se očekuje da učenik ili grupa učenika zbog ličnog svojstva ili pripadnosti ne ostvaruju postignuća i standarde u procesu odgoja i obrazovanja.

odgoja i obrazovanja, dok bi najesktremniji primjer bio kada se nastavni plan i program uopće ne bi primjenjivao. Posebno su definirane diskriminacijskim one situacije kada se neopravdano, samo na osnovu lične procjene nastavnika, uspostave niži ili viši kriteriji ocjenjivanja za učenika ili grupu učenika s obzirom na njegovo lično svojstvo ili pripadnost, a naročito ukoliko pripada nekoj od ranjivih kategorija društva. Primjer za ovakve vrste postupanja bilo bi namjerno snižavanje zahtjeva ispod minimalnih standarda zahtjevanih od učenika tog uzrasta uz objašnjenje da su pripadnici te ranjive kategorije nesposobni da savladaju gradivo i da je samo važno da pohađaju školu.

Ovaj oblik diskriminacije može se manifestirati i u onim situacijama kada se **standardi u odgoju i obrazovanju neopravdano prilagođavaju**, što rezultira u dosta nižem ili niskom nivou obrazovanja učenika. Takva vrsta diskriminatornog postupanja je posebno opasna, jer pored toga što nije srazmjerna cilju koji se želi postići, *de facto* smanjuje mogućnost učenika da ostvari puni potencijal u skladu sa vlastitim sposobnostima, potrebama i interesovanjima, te da napreduje na način da kasnije upiše željeni smjer na višim nivoima obrazovanja.

Također, diskriminacija u ostvarivanju postignuća i standarda postoji kada se **neostvarivanje zadatah ciljeva u procesu odgoja i obrazovanja pripisuje isključivo ličnom svojstvu ili pripadnosti učenika**. Takav vid diskriminacije bi postojao kada bi se, na primjer, na sjednici nastavničkog vijeća iznio stav da određeni učenik nije sposoban da uspješno savlada gradivo iz određenog predmeta samo zato što je npr. pripadnih romske nacionalne manjine, a bez da se sagledaju sve okolnosti konkretnog slučaja, a posebno odgovornosti nastavnika i drugog uposlenika.

Iako formalno-pravno ovakvo postupanje nije diskriminacija, odredbom člana 16. diskriminacijom se smatraju situacije kada se učenik, zbog ličnog svojstva ili pripadnosti, prevodi u viši razred iako nije savladao nastavni program iz prethodnog, jer se time stvara situacija da učenik *de facto* nema potrebno znanje za nastavak školovanja a *de iure* se priznaje da ima. Takav vid diskriminacije je posebno složen, jer se može pogrešno tretirati kao mjera afirmativne akcije koja bi, kao takva, za cilj imala napredovanje pripadnika ranjivih i marginaliziranih kategorija u procesu odgoja i obrazovanja, ali zapravo onemogućava njihovo dalje školovanje i napredovanje.

Ovakve strategije i tehnike mogu doprinijeti uspješnoj inkluziji djece u redovan proces odgoja i obrazovanja, bez obzira na njihovo lično svojstvo ili pripadnost, i to kroz pozitivne stavove prema pripadnicima ranjivih kategorija, razvijanjem tolerancije i solidarnosti i kroz brigu za dobrobit djeteta koja prozilazi iz uvjerenja da **svako dijete može da uči i napreduje i da je svako jedinstveno i posebno**. Ovakva, proaktivna uloga nastavnika ne zahtijeva dodatna finansijska niti kadrovska sredstva, promjene zakona niti povećava opterećenost nastavnika i drugih uposlenika.

Diskriminacija u ostvarivanju prava na obrazovanje u osnovnoj školi

Diskriminacija u ostvarivanju prava na obrazovanje u osnovnoj školi je poseban oblik diskriminacije koji se manifestira propuštanjem dužnog činjenja, kada se **pri upisivanju učenika, posebno pripadnika ranjivih kategorija u osnovnu školu** ne primjenjuju posebne i druge zakonom propisane mjere koje su predviđene da bi pružile bilo koji vid podrške (pravna, administrativna, pomoć pri ostvarivanju zdravstvene i socijalne zaštite) kako bi se posebno učenicima iz ranjivih kategorija omogućio upis u osnovnu školu, koja je obavezna i besplatna za sve. Ovaj vid diskriminacije je očit primjer kako svi nadležni organi i tijela koji imaju dužnosti i odgovornosti u obrazovnom sistemu, diskriminaciju mogu činiti nečinjenjem, odnosno propuštanjem dužnog činjenja. Da bi se spriječio ovaj oblik diskriminacije, potrebna je posebno proaktivna uloga svih učesnika u procesu odgoja i obrazovanja ali i trećih lica kako bi se omogućilo pravo na obrazovanje svim učenicima, a posebno učenicima sa invaliditetom, učenicima pripadnicima nacionalnih manjina, posebno romske nacionalne manjine.

Ovaj član opisuje konkretne situacije koje se smatraju diskriminacijskim i to kada se prilikom upisa u osnovnu školu **traže dokumenti koji nisu zakonom ili podzakonskim aktom predviđeni kao neophodni**, a njihov se nedostatak koristi kao razlog za isključivanje, odnosno nemogućnost uključivanja učenika u proces odgoja i obrazovanja. Postavljanje ovakvih prepreka za pristup osnovnoj školi, koja je obavezna i besplatna za sve, posebno je opasno jer predstavlja prepreku daljem razvoju i napredovanju djece, a posebno u slučajevima djece koja pripadaju ranjivim kategorijama. Kao primjer može se navesti situacija kada škola traži izvod iz matične knjige rođenih, uvjerenje o državljanstvu, a u praksi se javljaju i slučajevi da osnovne škole traže dostavljanje drugih dokumenata, koje zbog kompleksnog administrativnog aparata, postojanja problema "pravno-nevidljivih" lica i njihove nemogućnosti da pribave sva potrebna dokumenta i upišu se u javne registre (npr. matičnu knjigu rođenih), postaje faktička nemogućnost upisa djece u osnovnu školu. Ovo najčešće pogađa učenike koji pripadaju ranjivim i marginalizovanim kategorijama, a naročito učenike pripadnike romske manjine.

Postavljanje dodatnih, administrativnih barijera, kao što bi bilo **uskraćivanje prava na izdavanje potvrde o redovnom pohađanju nastave, o završenom razredu ili o završenom nivou obrazovanja** po zahtjevu, i kada je motivirano ličnim svojstvom ili pripadnosti učenika jeste jedan od oblika diskriminacije. Ovakav oblik diskriminacije ima intenciju da uskrati napredovanje određenog učenika ili ostvarivanje nekih drugih prava i sloboda, odnosno nametanje obaveza.

Diskriminacija u ostvarivanju prava na obrazovanje postoji i u situacijama kada se ne primjenjuju zakonom propisane **mjere za pružanje redovne i dodatne obrazovne, zdravstvene i socijalne podrške** licu ili grupi lica kojima je potrebna i na koju imaju pravo u toku osnovnog odgoja i obrazovanja. Primjer takve diskriminacije bila bi situacija da se za djecu ne organizuju zakonom predviđeni sistematski pregledi i obavezne vakcinacije.

Posebno je definirano diskriminacijskim postupanjem ono kojim se se učenik ili grupa učenika iz ranjivih i marginalizovanih grupa smještaju u objekte u osnovnoj školi čiji su materijalno-tehnički uslovi i oprema ispod nivoa kvaliteta u odnosu na druge objekte i na taj način ne obezbjeđuje kvalitet rada u skladu sa obrazovnim standardima i jednako. Naprimjer, ukoliko bi se učenici pripadnici romske manjine smještali u prostor koji kisne i u kojem nema grijanja.

Nepoštovanje univerzanog dizajna i neobezbjeđivanje arhitektonskih mogućnosti za nesmetan pristup svih učesnika u procesu odgoja i obrazovanja u objekte osnovne škole jeste oblik onemogućavanja učesnika, uključujući i učenike, sa fizičkim onesposobljenjem da pristupe zgradi osnovne škole, odnosno ostvarivanju prava na obrazovanje.

Diskriminacija u oblasti upotrebe jezika

Definiranje ovog oblika diskriminacije ima za cilj da omogući ostvarivanje prava pripadnika manjinskih nacionalnih zajednica na očuvanje posebnosti, što podrazumjeva i pravo na upotrebu svog jezika i pisma. Ovakav oblik diskriminacije postoji ako se u procesu odgoja i obrazovanja pripadnicima nacionalnih manjina onemogućava odgojno-obrazovni rad na maternjem jeziku iako, shodno Zakonu o odgoju i obrazovanju Kantona Sarajevo i Okvirnom zakonu o osnovnom i srednjem obrazovanju, pripadnici jedne nacionalne manjine imaju pravo na nastavu na maternjem jeziku tamo gdje čine najmanje jednu trećinu.

Diskriminatorno postupanje škole bilo bi traženje dodatnog dokaza da učenik pripada određenoj nacionalnoj manjini, iako su se pri upisu u osnovnu školu učenik, odnosno njegovi roditelji izjasnili kao pripadnici te nacionalne manjine, a posebno kada se ovaj zahtjev postavlja kada učenik treba da ostvaruje pravo na nastavu na maternjem jeziku.

Diskriminacija u upotrebi jezika jeste kada škola onemogućava dodatnu nastavu o književnosti, historiji, kulturi i jeziku nacionalne manjine kojoj učenici pripadaju, što je previđeno odredbama Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju BiH. Posebno je eklatantan primjer kada nastavnik i drugi uposlenik i školski organ i tijelo ne postupaju po zahtjevima roditelja koji traže ovakav oblik dodatne nastave.

Diskriminacija se može manifestirati u neobezbjeđivanju materijalnih i finansijskih resursa kako bi se odvijala nastava na jeziku nacionalne manjine, uključujući neosposobljavanje nastavnika da izvodi nastavu na jeziku nacionalne manjine, zbog nepoznavanja, što dovodi do situacije da se učenicima pripadnicima nacionalne manjine, nastavnici i drugi uposlenici ne obraćaju na njihovom maternjem jeziku, ne štampaju se knjige niti drugi didaktički materijali, niti se omogućava prostor gdje bi se ovakav vid nastave odvijao.

Diskriminacija u oblasti obezbjeđivanja sigurnosti učesnika u procesu odgoja i obrazovanja

Diskriminacija u oblasti obezbjeđivanja sigurnosti učesnika u procesu odgoja i obrazovanja postoji kada osnovna škola, odnosno školski organ i tijelo, suprotno zabrani nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, **ne obezbjeđuje isti nivo sigurnosti u nastavi i svim ostalim aktivnostima koje organizuje osnovna škola**. Ovakva diskriminacija manifestira se i u situacijama kada osnovna škola obezbjeđuje sigurnost, ali učesniku ili grupi učesnika radi ličnog svojstva ili pripadnosti pruža niži stepen sigurnosti u odnosu na drugog učesnika ili grupu učesnika. Naprimjer, ako pripadnici policijske stanice ne budu pozvani od strane nastavnika, drugog uposlenika ili školskog organa i tijela radi učeničke tuče u prostorijama škole ili tokom drugih aktivnosti koje škola organizuje, a da je razlog to što su učesnici tuče pripadnici romske nacionalne manjine.

Vodeći se načelom zabranje nasilja, Pravilima se izričito zabranjuju svako fizičko kažnjavanje, omalovažavanje i vrijeđanje ličnosti učesnika u procesu odgoja i obrazovanja zbog ličnog svojstva ili pripadnosti, kao i neprimjereno ponašanje koje narušava ugled škole, ugled prosvjetnog radnika i društva u cjelini.

Diskriminacija u oblasti poštovanja pravila ponašanja

Diskriminacija u oblasti poštovanja pravila ponašanja u osnovnoj školi postoji ako se predstavnici učenika i roditelja isključuju iz procesa donošenja pravila ponašanja u osnovnoj školi. Diskriminacija jeste i kada se donesena pravila ponašanja selektivno primjenjuju, odnosno kada se ponašanje učenika ili grupe učenika isključivo na osnovu ličnog svojstva ili pripadnosti sankcionira češće i težom kaznom. Naprimjer, ako se uvijek sankcioniše ponašanje učenika pripadnika manjinskih naroda, ali ne i učenika pripadnika većinskog naroda. U tom pogledu, diskriminacija predstavlja i situacije kojim se pravilima ponašanja u osnovnoj školi tolerišu neprihvatljiva ponašanja prema pojedincima ili grupama kojim su izloženi zbog ličnog svojstva ili pripadnosti. Naprimjer, ako se toleriše neprekidno vrijeđanje i ponižavajuće postupanje prema učenicima pripadnicima romske manjine koji su slabijeg imovinskog statusa.

Diskriminacija u oblasti planiranja odgojno-obrazovnog rada

Diskriminacija u oblasti planiranja odgojno-obrazovnog rada postoji ako se nastavnim planom i programom za osnovni odgoj i obrazovanje ne ostvaruju potrebe svakog učesnika u procesu odgoja i obrazovanja, a posebno ako se učenik i roditelj isključuju iz planiranja zbog ličnog svojstva i pripadnosti, naročito ako je uzrokovano pripadnošću učenika i roditelja ranjivoj i marginaliziranoj kategoriji. Ovo postupanje manifestira se u **isključivanju učenika i roditelja, radi ličnog svojstva**

ili pripadnosti iz školskog razvojnog planiranja, ocjenjivanja rada osnovne škole i realiziranja nastavnih i vannastavnih aktivnosti kroz školske organe i tijela koja su predviđena Zakonom o osnovnom odgoju i obrazovanju KS: vijeće učenika, vijeće roditelja ili školski odbor. Naprimjer, ukoliko se iz procesa samoocjenjivanja rada isključi romska manjina za koju se već unaprijed smatra da nije ostvarila zadovoljavajuće rezultate, ako u vijeće roditelja nisu uključeni roditelji djece sa invaliditetom, ukoliko su mjesta članova školskog odbora rezervisana za roditelje učenika većinskog stanovništva i pri tome, višeg imovinskog statusa. Ovaj vid diskriminacije se manifestira i **ako godišnji plan rada, razvojni plan ustanove, predškolski ili školski program ne odražavaju specifičnosti lokalne zajednice**, a posebno uslove u kojima žive učenici pripadnici ranjivih i marginaliziranih kategorija. Naprimjer, ako se izleti ili ekskurziji planiraju za period godine u kojem porodice učenika, pripadnika romske nacionalne manjine obilježavaju praznik. Diskriminacija postoji i ako se u **planovima rada promovišu vrijednosti kulture i tradicije pripadnika većinskog stanovništva, dok se ostale negiraju ili zanemaruju**, i to na način da se na nivou godišnjeg ili mjesečnog plana u obzir ne uzimaju elementi kulture i tradicije pripadnika svih koji žive u lokalnoj zajednici.

Diskriminacija u sprovođenju procesu odgoja i obrazovanja

Diskriminacija u sprovođenju procesu odgoja i obrazovanja postoji ako se prilikom realizacije procesa odgoja i obrazovanja ne uzimaju u obzir individualna znanja i sposobnosti učenika zbog ličnog svojstva ili pripadnosti, a posebno učenika iz ranjivih kategorija. Ovakva diskriminacija manifestira se ako se u osnovnoj školi ne preduzimaju mjere kojim se osigurava učešće roditelja u nastavnoj aktivnosti s obzirom na njihovo lično svojstvo ili pripadnost, niti ako se ne preduzimaju dodatni naponi za uključivanje roditelja u rad školskih organa i tijela i/ili u zajedničke konsultacije sa nastavnikom ili bilo kojim drugim uposlenikom u osnovnoj školi. Također, diskriminacija postoji ako povodom izostanka učenika sa nastavnih aktivnosti nastavnik i drugi uposlenik u osnovnoj školi ne reaguje jednako ili neopravdano pravi razliku, ili im je takvo ponašanje učenika poželjno i prihvatljivo, ili takvo ponašanje učenika toleriše, a ovakve aktivnosti su zbog pripadnosti ili nepripadnosti učenika određenoj ranjivoj kategoriji, a naročito učenika romske zajednice, ili bilo kojeg ličnog svojstva ili pripadnosti.

U pogledu provođenja nastavnog plana i programa, diskriminacija postoji:

- kada se u okviru nastavnih aktivnosti učenici uključuju u dopunske ili korektivne programe bez prethodne provjere i ocjenjivanja njihovih realnih mogućnosti, znanja i sposobnosti ili bez kontinuiranog praćenja njihovog napredovanja, a na osnovu ličnog svojstva ili pripadnosti,
- ako se ne prati napredovanje učenika u odnosu na početna znanja i iskustva ili kada se učenik ne pohvaljuje, odnosno ne nagrađuje i ne promoviše njegovo izuzetno postignuće ili napredak zbog pripadnosti, odnosno nepripadnosti određenoj grupi, odnosno s obzirom na lično svojstvo ili pripadnost.

- ako se učenici iz ranjivih kategorija neopravdano isključuju iz rada učeničkih organizacija, ili ako se uključuju u njih ali suštinski nisu u ravnopravnom položaju sa drugim članovima organizacije, zbog svog ličnog svojstva ili pripadnosti.
- ako se učenik i njegov roditelj, zbog ličnog svojstva ili pripadnosti, a naročito zbog pripadnosti određenoj ranjivoj kategoriji, ili zbog društvenog porijekla ili materijalnog stanja isključuje iz vannastavnih aktivnosti,
- ako se učeniku ograničava pristup sekcijama ili dodatnoj nastavi zbog ličnog svojstva ili pripadnosti,
- ako se u sprovođenju procesa odgoja i obrazovanja vrijednosti zajednica iz kojih dolaze učenik ili roditelj kao i njihove porodične vrednosti izvrgavaju podsmijehu ili omalovažavanju ili se posmatraju kao manje vrijedne u odnosu na vrijednosti kulture pripadnika većinskog stanovništva zajednice.

Diskriminacija u oblasti upravljanja osnovnom školom

Diskriminacija u oblasti upravljanja osnovnom školom postoji ako učenik, roditelj ili nastavnik, zbog pripadnosti nekoj ranjivoj kategoriji ili zbog drugog ličnog svojstva ili pripadnosti bude isključen iz rada školskog organa i tijela, kao i iz timova za planiranje i realizaciju strateških dokumenata osnovne škole. Također, diskriminacija postoji i ako se prilikom izrade razvojnog plana osnovne škole ne uzima u obzir analiza obrazovnih potreba učenika koji pripadaju ranjivim kategorijama, te učenici i roditelji nisu predviđeni kao nosioci aktivnosti pri rješavanju određenih problema. Ovo se ponajviše odražava na pripremu i sprovedbu akcionih planova koji, onda, ne obuhvataju pripadnike ranjivih kategorija. Diskriminacija postoji i kada prilikom sprovođenja procesa ocjenjivanja kvaliteta rada osnovne škole, roditelj i učenik iz ranjive kategorije, a naročito romske nacionalne manjine, ne uključuju u reprezentativni uzorak za ispitivanje stanja i analizu rezultata.

Diskriminacija u oblasti poštovanja prava učenika

Diskriminacija u oblasti poštovanja prava učenika postoji ako se učeniku radi ličnog svojstva ili pripadnosti neopravdano **uskraćuje zakonom zagarantovano pravo na učešće i davanje mišljenja i prijedloga učesnicima u procesu odgoja i obrazovanja**, a posebno školskom organu i tijelu. Stavove i mišljenja učenika je posebno značajno uvažiti u cilju ostvarivanja jednog od temeljnih principa prava djeteta: pravo na učešće – a što se ogleda u oblastima koje se tiču ostvarivanja njihovih prava u procesu odgoja i obrazovanja, kao što su: mjere sigurnosti učenika, godišnji plan rada, školski razvojni plan, školski program i sva druga pitanja predviđena zakonom. Naprimjer, ako se učenicima ili roditeljima slabijeg imovnog stanja onemogućava da efektivno učestvuju u donošenju odluka o izboru udžbenika. Ovaj oblik diskriminacije postoji ako se neopravdano uskraćuju prava učenika i to na način da nastavnik ili drugi uposlenik radi ličnog svojstva ili pripadnosti krši prava ili ne pruža zaštitu u ostvarivanju prava i sloboda.

Diskriminacija u oblasti obrade posebnih podataka o učenicima

Diskriminacija u oblasti obrade posebnih podataka o učenicima i drugim učesnicima u procesu odgoja i obrazovanja postoji kada kontrolor podataka i u okviru svoje nadležnosti, obrađivač podataka, nezakonito prikuplja ili koristi takve podatke sa ciljem da učesnika u procesu odgoja i obrazovanja dovede u neravnopravan položaj zbog ličnog svojstva ili pripadnosti. Ovaj oblik diskriminacije se posebno manifestira kada se ovakvi podaci koriste kako bi se učenik, roditelj, nastavnik i drugi uposlenik stavili u neravnopravan položaj u odnosu na drugog učenika, roditelja, nastavnika i drugog uposlenika. Naprimjer, ukoliko se saznaje da je nečiji roditelj bolestan (ima zaraznu bolest) koristi kao prilika da se dijete isključi iz određenih aktivnosti u osnovnoj školi.

Diskriminacija u oblasti rada i zapošljavanja u osnovnoj školi

Diskriminacija u oblasti rada i zapošljavanja u osnovnoj školi postoji ako se neopravdano narušavaju jednake mogućnosti za upošljavanje i uživanje svih prava iz oblasti rada i u vezi sa radom pod jednakim uslovima zbog ličnog svojstva ili pripadnosti uposlenika. Poseban oblik ove diskriminacije bio bio uvođenje dodatnih uslova za upošljavanje u osnovnoj školi zbog ličnog svojstva ili pripadnosti lica ili grupe lica. Naprimjer, ukoliko se prilikom zaposlenja na mjesto profesora tjelesnog odgoja veća prednost daje pripadnicima muškog pola i to se pravda njihovom boljom kondicijom i spretnošću. Diskriminacija u oblasti rada i zapošljavanja postoji i ukoliko se zbog ličnog svojstva ili pripadnosti uposlenog u osnovnoj školi onemogućava pravo na stručno usavršavanje i napredovanje pod jednakim uslovima ili njegovo pravo da pod jednakim uslovima učestvuje u radu stručnih i organa upravljanja.

VI- ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Iako u BiH postoji solidan zakonski okvir, još uvijek nisu uspostavljeni odgovarajući provedbeni mehanizmi i uslovi kojima bi se osigurala jednake mogućnosti za obrazovanje i mogućnost izbora bez obzira na spol, rasu, nacionalnu pripadnost, socijalno i kulturno porijeklo i status, porodični status, vjeroispovijest, psihofizičke sposobnosti i druga lična svojstva i pripadnosti. Nepostojanje ovih mehanizama za provođenje zakonskog okvira je rezultiralo u obrazovnom sistemu koji nije inkluzivan za sve učenike. Istraživanja u oblasti obrazovanja iz 2013. godine²⁶ su potvrdila da **u BiH još uvijek ne postoje odgovarajuće pretpostavke za ostvarivanje prava na obrazovanje, kao jednog od temeljnih ljudskih prava, bez diskriminacije po bilo kom osnovu**. Ovakva konstatacija se posebno odnosi na romsku djecu, djecu iz siromašnih porodica koje žive u udaljenim ruralnim područjima, djecu iz disfunkcionalnih porodica i djecu sa poteškoćama u razvoju i djecu sa posebnim potrebama. U BiH čak 31% romske djece uopšte ne pohađa osnovnu školu, a tokom 2013. godine nisu učinjeni značajni pomaci.²⁷

Pravni okvir za zaštitu od diskriminacije je u velikoj mjeri usklađen sa evropskim i međunarodnim standardima, ali postoje značajne poteškoće u njegovoj primjeni. Jedan od razloga je **niska svijest javnosti o raspoloživim pravnim sredstvima za zaštitu od diskriminacije**. U isto vrijeme, sami roditelji i djeca nedovoljno učestvuju u planiranju i realizaciji programa obrazovanja. Kako bi se unaprijedila situacija u oblasti obrazovanja, posebno u procesu osnovnog odgoja i obrazovanja, neophodno je kreirati okruženje tolerancije i uvažavanja različitosti zasnovano na inkluzivnom pristupu, a koje bi uključivalo i učestvovanje roditelja i djece, kao i zajednice, u unapređenju procesa obrazovanja i suzbijanja diskriminacije.

Što se tiče samog Zakona o zabrani diskriminacije BiH, iako njegovo usvajanje u 2009. godini predstavlja ključni iskorak na području zaštite ljudskih prava u BiH, ograničena sudska praksa i nepostojanje evidencije o slučajevima diskriminacije ukazuju na vrlo ograničenu primjenu ovog Zakona u BiH. Sastanci Radne grupe koja je radila na izradi Pravila, kao i provedene javne debate u osnovnim školama Kantona Sarajevo potvrdile su nisku svijest javnosti o instrumentima zaštite od diskriminacije iz ovog Zakona.

Kako bi se osigurao ravnopravan pristup kvalitetnom obrazovanju svakom djetetu, a posebno manjskim skupinama, što se u BiH naročito odnosi na: romsku djecu kao pripadnike najbrojnije

²⁶ Vidjeti: (Anti)diskriminacija romske djece u osnovnim školama – Analiza stanja, Autorica: mr. sci. Lejla Hodžić, dostupno na: <http://bhric.ba/wp-content/uploads/diskriminacija-brosura.pdf>; The Situation Analysis on Education Sector in B-H, Serbia and Montenegro (Situaciona analiza u obrazovnom sektoru u BiH, Srbiji i Crnoj Gori) koju je provela nevladina organizacija Save the Children in North West Balkans u junu 2013.

²⁷ Izvještaj Evropske komisije o napretku BiH za 2013 http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/ba_rapport_2013.pdf

nacionalne manjine, djecu sa posebnim potrebama i ostalu djecu, pripadnike marginaliziranih i ranjivih grupa, **potrebno je poduzeti niz konkretnih, sistematičnih i sveobuhvatnih mjera u čijoj realizaciji trebaju učestvovati svi učesnici u procesu odgoja i obrazovanja** – učenici, roditelji, nastavnici i drugi uposlenici i školski organi i tijela, kao i sva treća lica koja na bilo koji način učestvuju u kreiranju pretpostavki i nadzoru procesa odgoja i obrazovanja.

Osnovne preporuke AD Programa koje su usmjerene ka rješavanju navedenih problema su, kao što slijedi:

1. Potrebno je da se Pravila usvoje u redovnoj procedure što prije, kako bi se iniciralo uspostavljanje obavezujućeg pravnog okvira za osnovne škole na nivou Kantona Sarajevo, a samim tim i za usklađivanje njihovih općih akata sa odredbama ovih Pravila. Usvajanje Pravila bez odlaganja će stvoriti pretpostavke za uključivanje ostalih osnovnih škola u realizaciju mjera predviđenih ovim projektom i osigurati kompletniju sliku o situaciji u oblasti odgoja i obrazovanja na kantonalnom nivou.
2. Kako su Pravila usklađena sa Zakonom o zabrani diskriminacije BiH i Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju BiH, ne postoje nikakve prepreke za njihovo prilagođavanje i usvajanje u ostalim kantonima u Federaciji Bosne i Hercegovine, Republici Srpskoj i Brčko Distriku. S tim u vezi, preporuka je da se preduzmi napori i lobira sa ciljem usvajanju sličnih pravila i na drugim nivoima.
3. Kako istovremeno domaće i međunarodne nevladine organizacije u BiH provode brojne projekte koji se bave istom ili sličnom problematikom na nivou pojedinih škola, općina, kantona ili entiteta, potrebno je uspostaviti određeni mehanizam koordinacije i kooperacije između njih radi sveobuhvatnog pristupa ovoj problematici, posebno imajući u vidu zajednički cilj svih tih projekata.
4. Neophodno je poučavanje djece o diskriminaciji ugraditi u udžbenike i redovni nastavni plan i program. Oblast diskriminacije treba biti integrisana u razredna nastavna područja (kroz kurikularne teme i sadržaje) i udžbenike i ostale materijale. Pravila trebaju poslužiti kao kriteriji za odabir i recenziju udžbenika i lektire.

Konkretno mjere koje bi trebalo poduzeti radi prepoznavanja izaštite od diskriminacije u osnovnim školama obuhvataju:

1. Podizanje svijesti ciljnih grupa i obuka o diskriminaciji, pojavnim oblicima diskriminacije i prevenciji i zaštiti od diskriminacije,
2. Izrada akcionih planova u školama,
3. Uspostavljanje mehanizama za praćenje i evaluaciju Pravila, i
4. Proces primjene pravila je potrebno povezati sa primjenom etičkog kodeksa i drugih postojećih dokumenata/projekata.

Da bi se osigurala sveobuhvatnost mjera neophodno je u realizaciju ovih mjera uključiti lokalnu zajednicu i predstavnike organizacija civilnog društva. Sve preporučene mjere polaze od uvažavanja različitosti u našem društvu, a zasnovane su na principima inkluzije, što se odnosi na inkluzivnu kulturu, politiku i praksu.

***Podizanje svijesti ciljnih grupa i obuka o diskriminaciji, pojavnim oblicima
diskriminacije i prevenciji i zaštiti od diskriminacije***

Činjenica je da postoji niska svijest javnosti o tome šta zapravo predstavlja diskriminaciju, koji su njezini pojavni oblici i posljedice, kako je spriječiti i sankcionirati.

Iako se istraživanje koje su proveli udruženje Kali Sara – Romski informativni centar i COI Step by Step, u prvom redu odnosilo na diskriminaciju romske djece u osnovnim školama, ono je ukazalo na generalnu neupućenost ciljne grupe u vezi sa problemom diskriminacije. Što se tiče samog Zakona o zabrani diskriminacije BiH, iako njegovo usvajanje u 2009. godini predstavlja ključni iskorak na području zaštite ljudskih prava u BiH, vrlo ograničena sudska praksa i nepostojanje evidencije o slučajevima diskriminacije ukazuju na krajnje ograničenu primjenu ovog zakona u BiH. Sastanci Radne grupe koja je radila na izradi Pravila, kao i provedene javne debate u osnovnim školama su potvrdile nisku svijest javnosti o instrumentima zaštite od diskriminacije iz ovog zakona. Već su javne debate o diskriminaciji potakle učesnike na razmišljanje o ovom problemu i sticanje određene predstave o tome šta sve predstavlja (ili ne predstavlja) diskriminaciju i kako se diskriminacija manifestuje u realnosti.

U vezi sa navedenim preporučuje se:

1. **Adekvatna promocija AD Programa i Pravila** kroz: štampanje i distribuciju; medijsko predstavljanje; okrugle stolove; tematske roditeljske sastanke; tematske sastanke vijeća roditelja i vijeća učenika; prezentaciju u lokalnim zajednicama; obrazovne emisije; dugoročnu kampanju uz upotrebu raznih marketinških alata.
2. **Izgradnja i jačanje kapaciteta ciljnih grupa** kroz obuke za ciljne grupe i to naročito članove školskih odbora, nastavnike, roditelje i učenike o kvalitetnom inkluzivnom obrazovanju u kojem sva djeca ostvaruju jednaka prava i imaju jednake šanse za razvoj vlastitih potencijala sa ciljem izgradnje kapaciteta škola da provedu AD Program i Pravila.

Ovakavi programi obuke bi se zasnivali na rezultatima samoprocjene i eksterne procjene situacije u osnovnim školama posebno u pogledu postojanja kapaciteta za rješavanje problema diskriminacije. Također, preporučuje se korištenje materijala koji su nastali u vezi sa drugim sličnim projektima koji su se sprovodili ili sprovode u BiH, kao što je npr. primjena indeksa inkluzivnosti, priručnik o

učenju nenasilja²⁸, publikacije Sarajevskog otvorenog centra, ranije pomenuta publikacija o sudskoj zaštiti od diskriminacije u Bosni i Hercegovini itd. Korisni su i materijali nastali u Srbiji i Hrvatskoj poput: Smjernica za prepoznavanje slučajeva diskriminacije²⁹ i priručnika „Borba protiv diskriminacije u obrazovnom sistemu“³⁰. Preporučeni materijal za obuku uključuje i Smjernice za prepoznavanje socijalno isključenih kategorija djece u Bosni i Hercegovini Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH iz 2012. godine nastale u okviru projekta SPIS; Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine (2011. – 2014.), kao i Revidirani akcioni plan Bosne i Hercegovine o obrazovnim potrebama Roma Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine iz 2012. godine.

Također, bilo bi korisno **izraditi brošuru u kojoj bi se predstavili primjeri dobre prakse osnovnih škola u Kantonu Sarajevo** koje od ranije poduzimaju određene konkretne aktivnosti i mjere radi zaštite od diskriminacije u procesu odgoja i obrazovanja. (npr. osnovne škole “Čengić Vila” i “Isak Samokovlija”).

Izrada akcionih planova u osnovnim školama

Imajući u vidu da AD Program i Pravila predstavljaju novinu u procesu odgoja i obrazovanja, potrebno je da prođe izvjestan vremenski period kako bi se moglo pristupiti pripremanju sveobuhvatnijih akcionih planova u školama. Kako akcioni planovi po prirodi stvari predstavljaju rezultat dogovora o aktivnostima i obavezama svih zainteresovanih aktera koji će raditi na njihovom provođenju u određenom vremenskom periodu, preporuka je da tim MONKS-a koji će se baviti praćenjem i evaluacijom AD Programa i Pravila, po usvajanju AD Programa i Pravila, a na temelju iskustava u njihovom provođenju, **napravi jedinstven akcioni plan koji bi podrazumijevao programiranje aktivnosti svih aktera sa rokovima i indikatorima.**

Međutim, preporučuje se da se u početnoj fazi provođenja AD Programa (i prije usvajanja AD Programa i Pravila) naprave preliminarni jednogodišnji (pilot) akcioni planovi za osnovne škole uključene u njegovu realizaciju u skladu sa ranije potpisanim memorandumima, koji bi prije svega predvidjeli sljedeće aktivnosti:

1. Samoprocjena i eksterna procjena kapaciteta svake pojedinačne osnovne škole radi stjecanja uvida u kapacitete osnovne škole za dalju implementaciju AD Programa i primjenu Pravila;
2. Organizacija obuke;

²⁸ Npr. Priručnik Fondacije lokalne demokratije – Sarajevo: Nemoj mi pomagati, nauči me da sebi pomognem, 2008.

²⁹ Hrvatska, Twinning Projekt (HR 09 IB JH 01) Uspostava cjelovitog sustava za zaštitu od diskriminacije

³⁰ Komitet pravnika za ljudska prava – YUCOM i Beogradski centar za ljudska prava u okviru projekta „Borba protiv svih oblika diskriminacije u obrazovnom sistemu Srbije“ koji finansira Evropska unija, 2012.

3. Plan konkretne aktivnosti usmjerenena jačanje svijesti i preveniranje i zaštitu od diskriminacije (npr. štampanje brošure o primjerima dobre prakse; organizovane posjete učenika odgovarajućim nevladinim organizacijama; takmičenja; organizacija izložbe ili izdavanje publikacije sa dječjim radovima itd).

Uspostava mehanizama za praćenje i evaluaciju Pravila

Kako bi se osiguralo postizanje ciljeva AD Programa i Pravilnika, a posebno imajući u vidu da oni predviđaju konkretne aktivnosti usmjerene na zaštitu od diskriminacije, potrebno je **uspostaviti integrisani sistem monitoringa** radi postizanja i podsticanja sistematskog transfera znanja i razmjene iskustava između osnovnih škola i unapređenja saradnje sa zajednicom.

Iz tog razloga preporučuje se da po usvajanju AD Programa i Pravila, MONKS formira tim za praćenje i evaluaciju AD Programa i Pravila. Preporuka je da članovi radne grupe MONKS-a koji su bili uključeni u izradu AD Programa i Pravila kao ovlašteni predstavnici svojih institucija budu razmotreni za članstvo u ovome timu koje bi trebalo proširiti na predstavnike ranjivih kategorija ciljnih grupa (npr. predstavnike Roma i drugih manjina; predstavnike roditelja i/ili djece sa posebnim potrebama itd.), kao i na predstavnike škola koje nisu učestvovala u izradi AD Programa i Pravila. Na ovaj način bi se osigurala zastupljenost svih ciljnih grupa i stvorili bi se uslovi za jedinstveno praćenje provođenja AD Programa i primjene Pravila. Istovremeno ovako uspostavljen sistem praćenja i evaluacije bi vodio **unapređenju unutarsektorske saradnje za dobrobit djece**.

Tim za praćenje i evaluaciju AD Programa i Pravila bi na temelju iskustava u provođenju AD Programa i Pravila napravio antidiskriminacioni akcioni plan koji bi podrazumijevao programiranje aktivnosti svih aktera sa rokovima i indikatorima uz uvažavanje specifičnosti svake škole. Pored toga, tim bi davao preporuke za implementaciju pravilnika u školama. Preporuka je da članovi tima budu kontakt osobe svojih institucija za problematiku diskriminacije, što bi značajno olakšalo razmjenu podataka i isustava, saradnju sa nadležnim institucijama, kao i proces nadzora i izvještavanja. Članovi tima bi se sastajali dva puta godišnje i u vanrednim prilikama po potrebi.

Povezivanje sa primjenom etičkog kodeksa i drugih dokumenata/projekata

Etički kodeks za sve osnovne škole u BiH je dokument koji je nastao kao rezultat rada radne grupe Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, a namijenjen je svim članovima školske zajednice koji su ga obavezni poštovati. Školsku zajednicu u smislu Etičkog kodeksa čine svi pojedinci u školskom okruženju, odnosno: članovi školskog odbora, direktori škola i ostalo osoblje, te sve druge odrasle osobe i učenici. Planirano je bilo uvođenje Etičkog kodeksa u sve osnovne škole u BiH na probno razdoblje od dvije (2) godine, kada bi se primjenjivao kao skup smjernica za ponašanje svih članova školske zajednice, a nadzor i procjenu njegove primjene bi vršili prosvjetni

inspektori pri ministarstvu, stručni savjetnici pri pedagoškim zavodima/institucijama/Zavodu za školstvo, direktori/ce škola i nastavna vijeća.

Etičkim kodeksom se uvode principi za ponašanje cijele školske zajednice i uvode prava i obaveze za ponašanje pojedinih kategorija: 1. nastavnika, 2. roditelja/staratelja, i 3. učenika. Najobuhvatnije su obaveze, principi ponašanja i praksa prosvjetnih radnika i one su specifično određene u vezi sa interakcijom sa učenicima, roditeljima/starateljima i zajednicom, a također su posebno određene i u pogledu posvećenosti profesiji. Obaveze roditelja/staratelja i učenika su određene kroz princip posvećenosti školi.

Etički kodeks vrlo ozbiljno i sadržajno pristupa i problematici diskriminacije, te u odnosu na nastavnike propisuje kroz njihovu obavezu posvećenosti učenicima i sljedeće vrlo konkretne obaveze i aktivnosti, koje su sadržane i u Pravilima:

- Nastavnik neće diskriminirati bilo kojeg učenika ili kolegu na osnovi roda, uzrasta, rase, nacionalne ili etničke pripadnosti, kulture, jezika, posebnih potreba, religije, seksualne orijentacije ili bračnog statusa;
- Nastavnik će prepoznati svaku nezakonitu diskriminaciju i stereotipe, te intervenirati, bez obzira na to tko je žrtva, a tko počinitelj;
- Nastavnik će promovirati, implementirati školske operativne planove koji se odnose na nasilje u školi, inkluziju i interkulturalno obrazovanje, te će nastojati zaštititi učenike kod kojih postoji opasnost od društvene isključenosti i loših rezultata.

U sklopu svoje posvećenosti roditeljima/starateljima i zajednici sa aspekta AD Programa i Pravila najzanimljivija je obaveza nastavnika da nastoji razumjeti i poštivati različito porijeklo, porodično okruženje i kulture zastupljene u školskoj i široj zajednici, te djeluje aktivno u promoviranju i uspostavljanju harmoničnih odnosa između škole i lokalne zajednice kojoj škola pripada.

Što se tiče obaveza nastavnika u sklopu njihove posvećenosti profesiji, Etički kodeks, između ostalog reguliše da nastavnik:

- Neće uznemiravati kolege, niti će prema njima poduzimati diskriminirajuće postupke koji bi mogli negativno utjecati na sposobnost ispunjavanja profesionalnih i ugovorom predviđenih obaveza;
- Neće primjenjivati pritisak, niti bilo kome pružati poseban tretman u svrhu profesionalne koristi, niti će na sebičan način utjecati na profesionalne odluke;
- Prijavit će, ukoliko primijeti, kako netko od suradnika svojim ponašanjem ozbiljno krši Etički kodeks.

Ipak, značajno je primijetiti da Etički kodeks ne sadrži nikakve obaveze, niti smjernice za ponašanje roditelja u ovoj konkretnoj oblasti u okviru dijela koji tretira njihovu posvećenost školi.

U dijelu koji se odnosi na posvećenost učenika školi, učenici se obavezuju da će:

- poštivati i tretirati druge onako kako bi i sami htjeli biti poštivani i tretirani;
- se odupirati motiviranju, nagovaranju od strane vršnjaka ili osobnim porivima nepristojnosti, grubosti i neljubaznosti na osnovi rodne ili etničke pripadnosti, kulturnih razlika, posebnih potreba, jezika, religije ili seksualne orijentacije;
- sudjelovati u procesima koji doprinose efikasnom radu demokratski izabranog vijeća učenika škole;
- se odupirati bilo kakvom motiviranju, nagovaranju od strane vršnjaka ili osobnim porivima da budu nasilni prema drugoj osobi, te će odmah prijaviti odraslima ako sami budu podvrgnuti nasilju ili vide nasilje nad nekim drugim u školi i izvan nje.

Kako bi Etički kodeks na sveobuhvatan način tretirao problematiku diskriminacije, potrebno ga je dopuniti i uskladiti sa odgovarajućim rješenjima iz Zakona o zabrani diskriminacije BiH. Također, radi svrsishodnije primjene načela zabrane diskriminacije u kontekstu procesa odgoja i obrazovanja, neophodno je uvesti određene obaveze, odnosno obavezujuće standarde ponašanja i za roditelje posebno u smislu prevencije diskriminacije.

Imajući u vidu da AD Program ima multidisciplinarni i integrisan pristup problematici diskriminacije i zagovara kooperativnost u suzbijanju diskriminacije i drugih vezanih negativnih pojava u procesu odgoja i obrazovanja, **preporuka je da se uspostavi saradnja sa Agencijom za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, te se razmotri komplementarno pilotiranje Etičkog kodeksa i Pravila u osnovnim školama.**

Kako se u BiH tokom posljednjih nekoliko godina uz finansijsku pomoć nevladine organizacije "Save the Children", na različitim nivoima provodi projekat "Inkluzivne edukacije" sa ciljem promicanja inkluzivnog obrazovanja za svako dijete u smislu stvaranja kulturne tolerancije i uvažavanja različitosti, potrebno je razmotriti mogućnost korištenja rezultata i naučenih lekcija iz ovog projekta, odnosno u onim situacijama gdje je projekat u toku ili je tek u fazi planiranja, preporučuje se uspostavljanje odnosa partnerstva i suradnje. Navedeno posebno ima smisla ako se imaju u vidu srodni specifični ciljevi ovog projekta i AD Programa.